

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет мистецтва та дизайну

Кафедра мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін

Т. О. Крижановська, К. Д. Мараховська

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів
освітнього рівня «молодший бакалавр» всіх спеціальностей

Одеса – 2022

Автори:

Крижановська Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету;

Мараховська Ксенія Дмитрівна, старший викладач кафедри мистецтвознавства та загальногуманітарних дисциплін Міжнародного гуманітарного університету.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету. Протокол №1 від 31.08.2022 р.

Рецензенти:

Гончарук Т. Г. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Шамша І. В. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія».

Крижановська Т. О., Мараховська К. Д. **Історія української культури :** методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів освітнього рівня «молодший бакалавр» для всіх спеціальностей : електронне видання. Одеса, Міжнародний гуманітарний університет, 2022. 69 с. URL:

© Крижановська Тетяна Олександрівна

© Мараховська Ксенія Дмитрівна

© Міжнародний гуманітарний університет

ЗМІСТ

Вступ	С. 4
Тема 1. Теоретичні аспекти аналізу культури. Обсяг і зміст поняття «Українська культура».....	С. 5
Тема 2. Дохристиянський період української культури.....	С. 17
Тема 3. Культура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Українська культура литовсько-польської доби.....	С. 36
Тема 4. Українська культура на зламі епох (друга половина XVII – XVIII ст.).....	С. 51
Тема 5. Українська культура XIX ст.....	С. 54
Тема 6. Українська культура XX ст. довоєнного періоду.....	С. 57
Тема 7. Українська культура 2-ї половини XX ст. та початку XXI ст...	С. 60
Питання заліку	С. 61
Критерії оцінювання	С. 63
Рекомендована література	С. 65

ВСТУП

Курс дисципліни «Історія української культури» спрямований на вивчення основних періодів розвитку української культури, проблеми етногенезу та культурогенезу українського народу, аналіз історичної специфіки української національної культурної традиції, що дає можливість здобувачу зрозуміти гуманістичну та просвітницьку спрямованість вітчизняної культури та її особливу увагу до проблем людини, соціальної практики, зв'язок з національними традиціями. Здобувачі визначають значну роль української культури в розвитку європейської та загальносвітової культурної спільноти, розуміють, що протягом століть українська культура постає простором міжкультурного і міжконфесійного діалогу, взаємодії різних традицій та ціннісних систем.

Предметом курсу «Історія української культури» є культурний процес і культурне буття українського народу в контексті світової культурологічної думки.

Мета вивчення дисципліни «Історія української культури» полягає в оволодінні основами теоретичної бази культурології як науки про культуру, формуванні системи знань з питань розвитку і функціонування українського і загальносвітового культурного процесу, вихованні розуміння соціально-історичної обумовленості художньо-культурологічних процесів в Україні в контексті загальносвітових.

Виходячи з цього, **основними завданнями** вивчення дисципліни є:

- розкриття сутності і значення основних концепцій культури;
- вивчення особливостей культурних процесів і артефактів українського народу згідно до періодів розвитку української культури;
- розвиток здібностей аналізу джерел та літератури з питань формування та еволюції української культури через призму національно-культурного відродження.

Для якісного опрацювання питань семінару здобувачі при підготовці мають усвідомити проблематику теми. При цьому питання, які винесені на семінар, можуть відтворювати тему лекції, а інколи потребують поглиблення знань за рахунок самостійного опанування певного матеріалу. Для цього рекомендовано список основної і додаткової літератури, інформаційні ресурси. Семінари є ефективним засобом розвитку у здобувачів культури наукового мислення, що неможливе без обговорення спірних питань, без з'ясування різних, часом протилежних, точок зору на певну проблему.

На семінарах здобувач має продемонструвати наявність відповідних теоретичних знань та вміння використовувати їх на практиці.

Теми практичних занять надаються викладачем та повністю співпадають з навчальною робочою програмою.

Практичне заняття проводиться на підставі як теоретичного матеріалу, що відбито у лекційному курсі, так і містить матеріал, що належить до самостійної навчальної роботи здобувача.

За бажанням здобувача на практичному занятті їм може бути представлено додаткові, більш поглиблені знання з курсу у вигляді реферату, усного повідомлення, презентації.

Вивчаючи відповідну теоретичну тему курсу, слід постійно приділяти увагу практичній спрямованості теоретичного матеріалу. Відповідаючи на питання, поставлені викладачем, бажано самостійно наводити практичні приклади, що відбивають та підтверджують зміст та функцію теоретичних понять, які розглядаються.

Практичне заняття передбачає як усне обговорення, так і письмові відповіді на окремі теми курсу, що залежить від змісту теоретичного матеріалу.

Для підготовки до перших трьох семінарів викладачем надаються тексти, в яких є відповіді на всі питання. Подальші семінари передбачають більш самостійну роботу здобувача і підготовку за допомогою списку літератури та інших джерел, які є після питань семінару.

ТЕМА 1.

Теоретичні аспекти аналізу культури.

Обсяг і зміст поняття «Українська культура»

Зміст теми. Історія людства як історія розвитку культури. Поняття культури. Культурологія як наука про культуру. Культура і людина. Культура і суспільство. Культура і природа. Матеріальна і духовна культура.

Культура і цивілізація. К. Ясперс: поняття «Осьовий час». Концепція культури Г.В.Ф. Гегеля (культура як реалізація світового духу, логіцизм як принцип розвитку культури). Концепція культури О. Шпенглера (культура як душа, емоційна сутність культури, типи культур, вікові щаблі культури, культура і цивілізація). Концепція А. Тойнбі (культура як відповідь на виклик історії та природи).

Сучасні концепції культури. Функціональна концепція культури Б.К. Малиновського. Соціологічна системна концепція П. Сорокіна.

Концепції культури українських мислителів. Символічна концепція Г. С. Сковороди. Етноцентричний підхід до культури М. І. Костомарова. Лінгвоцентричний напрямок в культурі (М. С. Грушевський). Системний підхід до культури М. В. Поповича.

Поняття «українська культура» та «культура України». Землеробство як історична основа української культури. Народні джерела української культури. Культура та спадковість. Звичай та традиції. Традиції та оновлення. Культура та духовність.

Періодизація української культури.

Ключові поняття теми

Культура – сукупність притаманних суспільству або соціальній групі відмінних ознак – духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних які крім мистецтва і літератури охоплюють спосіб життя людей, «вміння жити разом», систему цінностей, традицій і вірування (Пreamбула Загальної декларації ЮНЕСКО про культурну різноманітність, 2001 р.)

Культурологія – гуманітарна дисципліна, що вивчає культуру як цілісну систему, різноманіття культур у просторі й часі, взаємодію культур, типи культур, закономірність розвитку соціокультурного життя, вираження в культурі людського буття.

Цивілізація являє собою систему загальних раціональних відносин певного типу, що закріплені у технологіях, праві, традиціях, способах ділової і побутової поведінки, механізмах, що гарантують функціональну стабільність суспільства.

«Осьовий час» – термін, запропонований німецьким філософом Карлом Ясперсом (1883–1969); доба якісних трансформацій соціокультурних систем ранніх цивілізацій та їх перехід до суспільств раціонального типу.

Культурні традиції – сформована внаслідок накопиченого культурного досвіду система норм, уявлень, правил і зразків, якою керується у своїй поведінці досить велика і стабільна група людей (народ, етнос тощо).

Еволюціонізм (лат. evolutio, від evolveo – розгортання) – напрям у соціокультурній антропології, етнології та етнографії; теорія поступального розвитку людства від простих форм соціальних організацій первісних колективів до сучасних складних соціальних, матеріальних, духовних систем.

Логіцизм (в культурології) – погляд на культуру як на раціональний логічний процес розгортання всесвітнього розуму та поступового його вираження в різноманітних формах людського життя і діяльності.

Циклічна модель культури – уявлення про те, що кожна культура проходить певний життєвий цикл від виникнення до занепаду.

Тема практичного заняття (семінару): Основні концепції культури

Питання:

1. Два основних класичних підходи до культури.
2. Еволюціоністська теорія культури.
3. Основні положення теорії культури Г. Гегеля.
4. Дж. Віко і М. Данилевський як засновники циклічного підходу до культури.
5. Основні положення концепції культури О. Шпенглера.
6. Арнольд Тойнбі: концепція культури як «Виклику-Відповіді».
7. Функціональна концепція культури.
8. Основні положення концепції культури П. Сорокіна.
9. Концепції культури українських мислителів.

Текст для підготовки до семінару

Вивчення походження та сутності культури має свою історію. Воно, перш за все, пов'язано з такими галузями знань як етнографія, мистецтвознавство, історія і філософія та знайшло свій прояв у різних теоріях і концепціях культури. Є чимало ідей і теорій, без яких просто неможливо уявити собі сучасну культурологію, однак не так багато концепцій визначили розвиток культурологічної думки.

До початку XX століття склалися *два основних класичних підходи до культури: лінійний і циклічний*. Прихильники лінійного погляду на культуру вважають, що розвиток культури є єдиним загальнолюдським процесом, який рухається від початкового, більш примітивного стану до подальшого, більш розвиненого. Представники циклічного (нелінійного або цивілізаційного) розуміння культури доводять, що розвиток різних товариств може йти зовсім по-різному, що існують абсолютно різні лінії розвитку культури в різних суспільствах, різні культурно-цивілізаційні світи.

Лінійний підхід до культури ґрунтується на ідеях Просвітництва. Від Ренесансу до Просвітництва перейшла думка про те, що людина є творчою істотою здатною змінювати світ і саму себе. І це самовдосконалення людина покликана здійснювати спираючись не на догми і авторитет церкви, а на сили свого розуму. Так виникає нове, не релігійне, а світське уявлення про культуру як про всебічну реалізацію людського розуму. Розум поставав як незмінна у своїй суті здатність окремо взятого індивіда.

На цьому ґрунтується *еволюціоністська теорія культури*, яка отримала початок в роботах американського вченого Льюїса Моргана, а потім її розвинув англійський історик Едвард Тейлор. Її виникнення пов'язане з узагальненням емпіричних етнографічних матеріалів і визначенням закономірностей розвитку історії культури. Сутність еволюціоністської концепції культури полягає в тому, що висувається і обґрунтовується принцип єдності людського роду та спорідненості потреб різних народів у формуванні культури. Аналізуючи

культуру первісного суспільства Е. Тейлор прийшов до висновку, що розвиток того чи іншого народу відбувається прямолінійно, від простого до складного. Л. Морган у розвитку суспільства виділяє такі основні стадії: дикість, варварство, цивілізацію. На різних ступенях розвитку народи живуть окремо і, відповідно, створюють власну культуру. Але посилення контактів між державами, зближення народів, обмін досягненнями культури зумовлює спільність культурних цінностей і засвоєння їх людством. Провідна ідея еволюціонізму – це прямолінійність культурного прогресу та обов'язкова вимога для кожного народу пройти всі необхідні стадії розвитку.

Ця ідея була гігантським кроком на шляху розуміння культури, але рано чи пізно повинна була виявитися притаманна їй обмеженість. По-перше, була невідповідність між величністю культурних завдань і обмеженістю індивідів, пов'язаних умовами, можливостями тощо, цілісність і внутрішнє багатство культури лише постулювались, але не пояснювались. По-друге, уявлення про самотворення людини і постійний культурний прогрес не цілком поєднувалося з розумінням розуму як вічної і незмінної здатності («розумної природи») людини. Виходило, що велична хода прогресу не зачіпає суті самої людини. А розум, який змінював і облаштовував світ, ставав зібранням незмінних і придатних до всіх історичних часів ідей і принципів.

Більш повну концепцію розвитку культури запропонував *Георг Гегель*. У Гегеля культура як і раніше виступає як реалізація розуму, але це вже реалізація світового розуму або світового духу (Гегель користується різними термінами). Цей світовий дух розгортає свою сутність, реалізуючи себе в долі цілих народів, втілюючись в науці, техніці, релігії, мистецтві, формах суспільного устрою і державного життя. Цей дух переслідує свої загальні цілі, які не можна пояснити як суму задумів окремих людей або як індивідуальну мету сильної історичної особистості. У гегелівській теорії все, що роблять люди є здійсненням цілей світового духу, який незримо керує історією.

При першому знайомстві з гегелівською концепцією виникає питання: навіщо говорити про світовий розум, коли завжди можна вказати на

індивідуальних творців? Однак, справа в тому, що розвиток світової культури виявляє таку цілісність і логіку розвитку, які не можуть бути виведені з суми індивідуальних зусиль. Швидше навпаки, вважає Г. Гегель, творчість окремих людей і навіть цілих народів, підпорядковується цій прихованій логіці, яка виявляє себе лише тоді, коли все різноманіття культурних явищ буде розумітись як ціле, що саморозгортається в світі.

Щоб краще зрозуміти значення гегелівської концепції наведемо наступну аналогію. Уявімо собі імпровізуючих музикантів, відокремлених один від одного часом і відстанню. На перший погляд, кожен з них грає, керуючись лише власним настроєм. Але ось знайшовся, нарешті, геніальний слухач, який почув всі ці розділені голоси як звучання одного оркестру і вловив єдину світову тему, єдину мелодію, що складається з цього різноголосся. У ролі такого «слухача» світового культурного процесу і виступив Г. Гегель. Але Гегель не тільки вловив єдину «тему» світової культури, він ще зумів (продовжимо нашу аналогію) зробити «нотний запис» цієї єдиної «світової симфонії».

Розвиток культури у всьому різноманітті її проявів – від філософії, релігії і мистецтва до державних форм вперше постало як закономірний цілісний процес. Г. Гегель зовсім не ігнорує різноманіття культурних форм і якісної відмінності національних культур, що склались в історії людства. Кожна конкретно-історична культура, вважає він, є лише щабель в саморозгортанні світового духу, який прагне до свого повного здійснення.

Однак в самій основі гегелівського підходу криється джерело його обмеженості. По-перше, все, що зводиться до замкненої в собі логіки, виявляється таким, що вичерпується, таким, що нездатне до нескінченного розвитку. Тому і гегелівська абсолютна ідея (світова культура) рано чи пізно зупиняється у своєму розвитку: світовий дух розгорне в історії всю повноту своїх визначень і зіллється сам з собою в створеному ним культурному світі.

По-друге, в гегелівській теорії немає місця для людської чуттєвості та емоційності. Але людина є щось більше, ніж реалізація ідеї, якою би розумною вона не була.

По-третє (і це найголовніше!), в теорії Гегеля немає місця для справжньої автономності та самоцінності людини. Для Гегеля одиничний людина цінна лише остільки, оскільки вона є втілення безособового світового розуму.

Таким чином, виявляється, що світовий розум у вигляді культури і держави стоїть над одиничними людьми, використовуючи їх як знаряддя для своїх цілей.

Основоположником *концепції циклічного розвитку культури* вважається італійський філософ Джордж Віко. Кожен народ, на думку вченого, проходить цикл в своєму розвитку, який включає три епохи: дитинство, або додержавний період, в якому провідна роль належить жерцям; юність, для якої характерно формування держави і підкорення героям; зрілість людського роду, де відносини між людьми регулюються моральними підставами – совістю і свідомістю свого боргу. Формою правління в цей період є монархія або демократична республіка. Досягнувши вищого ступеня свого розвитку, людство знову падає до нижчого ступеню.

Концепція циклічності в розвитку культури отримала подальший розвиток в роботах М. Данилевського. Микола Якович Данилевський в історії людства виділив одинадцять самобутніх типів культури: індійську, китайську, іранську, єгипетську, халдейську, грецьку, римську, аравійську, германо-романську і слов'янську. Кожен культурно-історичний тип виникає з окремих етносів, входить в період розквіту, а потім зазнає занепаду. Інакше, кожен тип культури проходить в основному три фази свого розвитку: етнографічну, державну та цивілізаційну. Перехід до цивілізації характеризується М. Данилевським як розтрата культурного потенціалу нації і суспільства. Самобутність культури, на думку Данилевського, в особливому складі душі народу, його національний характер залишається незмінним при взаємодії культур.

Дуже цікаву теорію культури висунув *Освальд Шпенглер*, який виклав її у своїй знаменитій книзі «Занепад Європи». Він відкинув концепцію лінійного розвитку світового культурного прогресу і обґрунтував теорію рівноцінного циклічного розвитку культур. Нівелюючи єдність ідеї всесвітньо-історичного процесу Шпенглер пропонує замінити її іншою картиною – циклічною історією

виникнення, розквіту і загибелі численних самобутніх і неповторних культур. Він заперечував існування загальнолюдської культури, доводячи, що всесвітня історія складається з восьми основних культур. До таких культур вчений відносив китайську, індійську, єгипетську, аполлонічну (давньогрецьку), візантійсько-арабську (магічну), західноєвропейську (фаустовську) і культуру Майя. На той час він вважав, що російсько-сибірська культура тільки виходить на історичну арену і знаходиться в стадії свого становлення.

Кожна культура, на думку вченого, має свою долю і живе приблизно 1000-1500 років. У своєму розвитку культура проходить ряд основних стадій: 1) міфосимволічна – стадія зародження культури, коли основні її форми тільки зароджуються; 2) стадія ранньої культури, коли її форми тільки виникають; 3) стадія метафізики – релігійної (високої) культури, на якій вона досягає свого розквіту; 4) стадія старіння і загибелі культури – стадія цивілізації.

Таким чином, вмирання будь-якої культури, будь то єгипетська або «фаустівська» (тобто західна культура XII-XVIII ст), характеризується переходом від культури до цивілізації. Звідси ключове в його концепції протиставлення на «те, що постає» (культура) і «те, що постало» (цивілізація). Так, культура Стародавньої Греції знаходить своє завершення в цивілізації Стародавнього Риму. Західно-європейська культура, як неповторний і обмежений в часі феномен, зароджується в IX столітті, переживає свій розквіт в XV-XVIII ст. і з XIX в., з настанням періоду цивілізації, починає приходити до занепаду, як вважає О. Шпенглер.

За О. Шпенглером, в основі кожної культури лежить душа, а культура – це символічне тіло, життєве втілення цієї душі. Але ж все живе коли-небудь вмирає. Жива істота народжується, щоб реалізувати свої душевні сили, які потім згасають зі старістю і йдуть у небуття разом зі смертю. Така доля всіх культур, - вважає О. Шпенглер. Криза в культурі настає тоді, коли її душа здійснить усю сукупність її можливостей, у вигляді народів, мов, релігійних учень, мистецтв, держав і наук. Внаслідок цього культура знов повертається в обійми первісної

душі. Однак перебіг культури не є плавним процесом. Це – напружена боротьба, як зовнішня, так і внутрішня.

Послідовником О. Шпенглера в поглядах на культуру був відомий англійський історик і соціолог *Арнольд Тойнбі*. Він є автором теорії локальних цивілізацій і культур. Їм розроблена оригінальна ідея «Виклику–Відповіді» в розвитку культур. Спочатку А. Тойнбі виділив для аналізу 21 цивілізацію: єгипетську, андську, стародавню китайську, мінойську, шумерську, майянську, сирійську, індську, хеттську, еллінську, західну, далекосхідну (в Кореї і Японії), православну християнську (основну – в Візантії і на Балканах), православну християнську в Росії, далекосхідну (основну), іранську, арабську, індуїстську, мексиканську, юкатанську, вавилонську. Потім він скоротив список до 13 найрозвиненіших, серед яких називалися антична, західна, православна, індійська, китайська, ісламська та інші. Цивілізації, які раніше розглядалися самостійними, були віднесені до цивілізацій-супутників. Згодом цей перелік ним був звужений до п'яти діючих, а саме західної, іспанської, індійської, китайської та православної.

У розвитку кожної цивілізації вчений виділяє і аналізує чотири фази: виникнення, зростання, надлом і розпад. В скороченому вигляді концепцію можна описати так: Бог (або Природа) кидає людям виклик. Своєю відповіддю на виклик цивілізація / суспільство вирішує це завдання і переводить себе в більш досконалий стан. Чим сильніший виклик – тим більш оригінальною і творчою є відповідь на нього. Нemoжливiсть адекватної реакції на виклик означає деградацію суспільства. Відсутність виклику означає відсутність стимулу до зростання і розвитку.

В основі теорії розвитку цивілізацій лежить ідея виникнення і розвитку цивілізацій у вигляді відповіді на глобальні виклики свого часу. Механізм народження і розвитку цивілізації пов'язаний з відповіддю на виклики, які постійно кидає народам природне і соціальне оточення (суворий клімат, часті землетруси або повені, війни, культурна експансія тощо). Після загибелі цивілізації її місце займає інша. Якщо на перших двох фазах рушійною силою

виступає творча меншість, що є носієм «життєвого пориву», то останні дві фази пов'язані з виснаженням життєвих сил. Коли творча еліта не здатна задовольнити потреби, висунуті культурно-історичним розвитком, тоді вона втрачає авторитет і стверджує свою владу насильством. Розвиток культури та цивілізації, згідно А. Тойнбі визначається тим, чи здатна творча меншість даного суспільства знаходити відповіді на виклики природного світу і людського середовища. Кожна цивілізація дає сформульовану її «творчою меншістю» Відповідь на Виклик, що кидається їй природою, соціальними протиріччями і особливо іншими цивілізаціями. На стадіях виникнення і зростання творча меншість знаходить відповіді на виклики оточення, авторитет її зростає і відбувається зростання цивілізації. На стадіях надлому і розкладання творча меншість втрачає здатність знаходити відповіді на виклики оточення і перетворюється в еліту, що стоїть над суспільством і керує вже не силою авторитету, а силою зброї.

Сучасні підходи до дослідження культури представлені такими основними концепціями.

Функціональна концепція культури представлена в працях Броніслава Малиновського. Суть цієї концепції полягає в тому, що виникнення і розвиток культури пов'язується з потребами людства. Б.К. Малиновський потреби, які зумовили виникнення культури, ділить на первинні, похідні та інтегративні. Первинні потреби спрямовані на продовження роду і забезпечення його життєдіяльності, їм відповідає розвиток знань, освіти, житлових умов. Похідні потреби спрямовані на виготовлення та вдосконалення знарядь праці. Їм відповідає розвиток економіки і культури господарювання. Інтегративні потреби проявляються в необхідності згуртування і об'єднання людей, в нужді авторитету. Задоволенню цих потреб відповідає політична організація суспільства. Різниця між культурами обумовлено різними способами задоволення потреб.

На основі обробки великого етнографічного матеріалу Б.К. Малиновський сформулював основні принципи функціонального аналізу культури. По-перше, кожна культура, як функціональна єдність суспільства, є цілісною. По-друге,

кожен тип цивілізації, кожна традиція або звичай (або вірування) виконують важливу для культури функцію. По-третє, кожен елемент культури є незамінним, оскільки він забезпечує цілісність культури. Культура в інтерпретації вченого постає як складне утворення, повна система взаємопов'язаних і взаємообумовлених соціальних інститутів, які задовольняють біологічні і духовні потреби людей. Відсутність рівноваги між соціальними інститутами призводить до руйнування культури як цілісного організму.

Серед сучасних концепцій культури вагоме місце займають соціологічні або системні. Такий погляд представлений, зокрема, в працях *П. Сорокіна*. Культура розглядається як цілісне утворення, складна ієрархічна система культурних і соціальних систем. П. Сорокін виділив три основних типи культури, що лежать в основі суперсистеми. Серед них чуттєвий тип, для якого властиво чуттєве сприйняття навколишнього світу; ідеаціональний тип, для якого характерний раціональний підхід до дійсності; і ідеалістичний тип, що ґрунтується на інтуїтивістському методі пізнання світу. Кожна форма культурної суперсистеми, зокрема мова, мистецтво, мораль, релігія, філософія тощо, має свою першооснову, яка становить матеріальне та ідеальне начала. Саме ці початки визначають тип культури і відповідний йому світогляд. Культурну систему П. Сорокін розглядає як вихідний і вирішальний фактор соціального розвитку.

Сорокін відкидає концепцію локального розвитку культур, відстоюючи принцип історичного коловороту суперсистем. Культура одного народу взаємозв'язана з культурою іншого.

Належний внесок у розробку феномена культури зробила українська культурологічна думка.

Символічна концепція Г.С. Сковороди (1722-1794) ґрунтується теорією трьох світів. Перший світ – це природа, або «макрокосмос» (Всесвіт); другий світ – це людина, або «мікрокосмос»; третій світ – це Біблія, або «світ символів». Кожен із цих світів, на думку Г. Сковороди, має двояку природу, «дві натури» - зовнішню, видиму, або «матеріальну натуру», і внутрішню, або «духовну натуру». Аналізуючи культурно-історичний процес, мислитель вдавався до

алегоричного пояснення біблійних сказань і міфів. Внаслідок цього вчений створює теорію «світу символів», або третього світу, світу культури. Значення символів може бути різним, навіть протилежним. Наприклад, Біблія може символізувати добро і лукавство, порятунок і загибель, істинність і хибність, мудрість і безумство. Все залежить від того, який основний принцип береться за основу тлумачення.

На думку мислителя, філософська наука повинна розкривати істинний сенс предметів і явищ символічного світу, допомагати людині пізнати самого себе, свою духовність. На основі теорії "трьох світів" і "двох натур" Сковорода прийшов до висновку, що вся природа "макросвіту" переломлюється і продовжується в "мікросвіті", в людині. В історії української науки Г.С. Сковорода вперше заклав основи розуміння культури як окремої, специфічної сфери буття, в якій все божественне перебуває в символічних формах. Принцип символізму та інтерпретації Біблії філософ поширив на сферу духовної культури, її історії та форми прояву, зокрема дохристиянську, християнську та світську.

Етноцентричний підхід. Необхідність осмислення культурних процесів, що відбувалися на території українських земель виникла на початку XIX ст., В епоху романтизму, коли з боку прогресивної частини інтелігенції був виявлений посилений інтерес до народної творчості та культурі.

Історик Микола Іванович Костомаров (1817-1885) проголосив тезу про унікальність кожної національної культури та її етноцентричний характер. Він розглядає цю проблему в своїй статті «Дві руські народності» і в праці з історії «Нарис домашнього життя і звичаїв великоруського народу в XVI-XVII століттях». Ця концепція йшла в розріз з панівною в тогочасній російській історіографії ідеєю державного походження і розвитку культури. Головною ідеєю Костомарова була «ідея народності». Він вважав, що народ – головна дійова особа в історії і розвитку культури, головний двигун історичних процесів. Історія є, перш за все, історія та культура народу, а не держави.

В рамках цієї концепції можна виділити такий напрямок як *лінгвоцентризм*. Цей напрямок розробляли Михайло Грушевський, Іван Огієнко. Представники

цього напрямку відстоюють єдність української нації, держави, культури і говорять про те, що мова є однією з основних культурних цінностей народу. «... в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного Мова – душа і цінність кожної національності, ... і поки живе мова – житиме і народ ... Не стане мови, не стане і національної культури».

В українській традиції розвивається і *системний підхід до культури*.

Мирослав Володимирович Попович (1930-2018) в роботі «Нарис історії української культури» розглядає культуру як систему, в яку входять, з одного боку духовні, господарські та політичні явища. З іншого боку, - культура певного народу завжди аналізується в комплексі і взаємодії з культурами інших народів, особливо що знаходяться поруч, а також в контексті світової культури в цілому.

Література для підготовки

1. Основні концепції культури / Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.]; за ред. М. М. Заковича. 4-те вид., випр. і допов. Київ: Знання, 2009. 589 с. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/zmist.htm
2. Скуратівський В. Л. Культурологія. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=51500
3. Береговий, С. І. Українська культура у європейському та світовому вимірі : навч.-метод. посіб. 2-е вид., доп. з ілюстраціями. К. : НУХТ, 2014. 176 с. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/28987/1/Ukrainian%20culture%20in%20European%20and%20global%20dimension.pdf>

ТЕМА 2.

Дохристиянський період української культури

Зміст теми. Витоки культури найдавнішого населення на теренах України. Період палеоліту. Поява найдавніших людей. Освоєння людьми теренів України. Стоянки первісних людей. Особливості археологічних культур. Перехід від полювання і збиральництва до скотарства і землеробства.

Трипільська культура. Територіальне розташування трипільської культури. Ранній період трипільської культури. Суспільна організація трипільців. Матріархат. Технічний і художній рівень керамічного виробництва. Пізній період трипільської культури. Мілітаризація суспільства. Світове значення культури Трипілля.

Скіфська культура. Період і територія поширення археологічної культури скіфського типу. Побут, звичаї і традиції царських скіфів і скіфів-орачів. Скіфські поховання. Культура античних міст-полісів Північного Причорномор'я.

Давньослов'янська культура. Етнічні спільноти венедів, антів, склавинів. Зарубинецька культура. Черняхівська культура.

Міфологія східнослов'янських племен. Релігійний світогляд стародавніх слов'ян. Обоження сил природи. Культ Матері. Культ Землі-годувальниці. Пантеон богів.

Ключові поняття теми

Культ (від лат. *cultus* – шанування, поклоніння, від лат. *solo* – обробляю, шаную) – поклоніння комусь або чомусь, безмірне звеличення якоїсь особи або явища; обоження, боготворіння; а також сукупність обрядів, пов'язаних із таким шануванням.

Археологічна культура – термін, уживаний для позначення спільності (комплексу) подібних між собою археологічних пам'яток, що відносяться до одного часу й поширені в певній місцевості.

Міф (від грец. *Muthos* – «оповідання, слово») – давня розповідь про створення світу, «початок всього», про богів, духів, першопредків, в якій виражається прагнення роз'яснити природні та соціальні явища.

Міфологія – це сукупність міфів і, водночас, – система перших людських поглядів на світ, перша форма духовного розуміння світу.

Синкретизм – цілісний характер свідомості, уявлення про неподільність Космосу, природи, людини, тісний взаємозв'язок усіх явищ та процесів.

Релігія (лат. *relegere* – благоговіння, *relegare* – пов'язувати) – бачення та розуміння світу, що ґрунтується на вірі в існування надприродного, священного, а також пов'язана з цим розумінням практика (культ).

Анімізм (від лат. *anima* – «душа») – віра в те, що предмети, природні явища, тварини або люди наділені живою душею.

Тотемізм (от-totem – його рід) – одна з первісних форм вірувань, для якої характерна віра в загальне походження і кровну спорідненість між даною групою людей (родом, кланом) та певним видом тварин, рослин, рідше тим чи іншим предметом чи явищем природи.

Фетишизм – релігійне поклоніння матеріальним предметам-фетишам, яким приписуються надприродні властивості.

Пантеон (грец. *Πάνθειον*, «(храм) всім богам») – група богів, що належать до якоїсь однієї релігії або міфології.

Тема практичного заняття (семінару): Міфологія східних слов'ян

Питання:

1. Еволюція слов'янського пантеону богів.
2. Основні рівні в уявленнях про богів у слов'ян.
3. Природний характер давньослов'янських вірувань.
4. Слов'янські міфи про створення світу.
5. Символ «Дерево світу» в слов'янській міфології.
6. Давньослов'янські язичницькі ритуали.
7. Пам'ятки стародавньої слов'янської культури.
8. Основні слов'янські боги

Текст для підготовки до семінару

Слово “Бог” у всіх слов'янських мовах має загальний індоєвропейський корінь: “Богават”, “Бог-вана” – вічна істота. Слово «бог» (bog') має спільнослов'янське походження і родинне іранському «baga» і санскритському «bhagas» - «подавач благ». Воно також пов'язане зі словами «багатство» - * bogat', * ubog', а через них – з індоєвропейською лексикою, що позначає частка, ділити,

отримувати частку, наділяти. Поява пантеону богів в слов'янському язичництві стало наслідком його еволюції.

Стародавні слов'яни мали свій особливий добре розроблений релігійний календар. Його характерною рисою був тісний зв'язок з природою і землеробством, він охоплював весь господарський цикл. Всі свята в цьому календарі були пов'язані з однією ідеєю: вшанування Сонця і супутніх його богів, боротьба літа з зимою, тепла з холодом. Все це становить основу землеробства, головного заняття селянина. Склався цей календар у полян, які в числі перших слов'янських племен перейшли до землеробства. (Поляні – східнослов'янське племінне об'єднання, що проживало в Придніпров'ї та пониззі притоки Дніпра (Прип'яті та Росі) в VI-IX ст. н. е). Релігійний календар полян зазнав чимало впливів: східної і західної культури, римських впливів, Чорноморсько-Дунайських культур. Від римської святкової культури древні слов'яни перейняли русалії, коляду, новорічні карнавали тощо.

У найзагальнішому вигляді еволюцію слов'янського пантеону дослідники представляють так: спочатку у праслов'ян були поширені давні анімістичні культи, потім (в трипільський період) настала черга аграрних культів, пов'язаних з богинею Матір'ю-Землею, з II тисячоліття до н. е. почали формуватися культи чоловічих божеств, які уособлювали собою Всесвіт. Пантеон богів, що безпосередньо передував хрещенню Русі, сформувався, ймовірно, після VI ст. н. е. Він органічно увібрав в себе як поклоніння духам, яким знайшлося місце на його нижчих щаблях, так і поклоніння Богині-Землі, богам Всесвіту. Очолили цей пантеон боги, яким поклонялася князівсько-дружинна верхівка тогочасного давньослов'янського суспільства.

Про язичницький давньослов'янський пантеон, який за рівнем “зрілості” відповідав розвиненому політеїзму, ми читаємо в повідомленні “Повісті минулих літ”: “І став Володимир княжити в Києві один. І поставив кумири на пагорбі, поза двором терему: Перуна дерев'яного, а голова його [була] срібна, а вус – золотий, і Хорса, і Дажбога, і Стрибога, і Симаргла, і Мокош. І приносили їм люди [жертви], називаючи їх богами, і приводили своїх синів і жертвували бісам, і

оскверняли землю жертвоприношеннями своїми, і осквернялась кров'ю земля Русичів і пагорб той”.

Професор Е. Анічков твердить, що Київська Русь мала три релігії: князь і його дружина своїм головним богом вважали Перуна, купці і міщани визнавали свого бога торгівлі – Велеса, “Бога худоби”, простий народ цих богів не визнавав, але мав власних ідолів. Коли київські князі завойовували інші народи, то боги цих підкорених народів включали до пантеону своїх богів і були підлеглими щодо головного князівського бога. Пантеон Володимирових богів, на думку Є. Аніčkова, мав на меті політично об'єднати племена Київської Русі. Це були виключно князівсько-дружинні боги, на чолі яких стояв Перун.

Основний пантеон слов'янських богів доповнював ряд божеств нижчого рангу: Лель, Леля, Діванія, Дана, русалії, домовики, водяні, лісовики та ін. У кожного з них люди шукали мудрості, зверталися до них за щастям, ворожили, приносили жертви. Кожне з цих божеств було покровителем певного виду діяльності, роду, сім'ї. Підкреслимо, що для слов'ян не практикувалося принесення людей в жертву богам.

У світогляді стародавніх слов'ян, на думку багатьох вчених, ніколи не домінувало зло, перевага віддавалася добру. Ці дві сили уособлювали Білобог і Чорнобог. Один був народжений світлом, інший – пітьмою, перший будував, другий руйнував.

Разом з віруванням в різних богів стародавні слов'яни обожнювали різних духів і сили природи: Сонце, Місяць, зірки, град, повітря, вітер та ін. Щорічно 25 грудня пишно відзначалося слов'янами Різдво Всесвіту – час, коли народилася тріада світил: Сонце, Місяць і Зоря. Головним божеством тріади виступав Місяць, якого називали Дідух (в іранців Дадва – бог-творець). Народний звичай зберігає святкування Щедрого вечора, Святвечора – святого народження Місяця. У цей вечір ліпилися пироги як жертвне блюдо богу, влаштовувалися сіяння і спів щедрівок, тобто величальних гімнів богам як володареві води, рослинного і тваринного світу.

Особливу повагу стародавні слов'яни віддавали деревам і птахам, які вважалися засновниками або покровителями якогось роду, племені (прояв тотемізму). Перше місце у вшануванні займав дуб, особливо старий, – символ міцності; ясен – символ Перуна; клен і липа – символи подружжя; береза – символ чистої Матері-Природи.

Священними вважалися птахи і тварини. Зокрема, зозуля – провісниця майбутнього; голуб – символ любові; ластівка – доля людини; ворони – священні птахи мудрості; сова – символ смерті і пітьми. Багатьом птахам приписувався дар пророцтва.

З тварин священними вважалися коні та воли, а з комах – бджола і сонечко.

Стародавні слов'яни вірили в безсмертя душі, але вельми своєрідно. Вони вважали, що після смерті небіжчика в залежності від його чеснот, душа могла вселитися в раба, стати добрим духом дерева, птаха або тварини, могла вселятися в іншу людину. Незалежно від перевтілень душі, вона завжди відгукувалася на поклик людини.

Міфологічні погляди стародавніх слов'ян включають міфи про створення світу з яйця-райця. Сонце в цих міфах зображувалося в образі Жар-птиці, яку

1. Одна з найбільших у світі українська писанка, штат Альберта, Канада.

хоче викрасти злий чарівник (Зимовий холод). Жар-птиця встигає знести золоте яйце, яке стає навесні новим джерелом світла і тепла, пробуджує і воскрешає природу. Воно осяває, зігріває землю, розганяє тумани, викликає рясні дощі. Внаслідок цього настає весна, а потім – літо. З яйця-райця з'являється все живе на Землі. Деякі дослідники вважають, що уявлення про сакральний характер яйця як відродження душі померлого було характерно для культури скіфів. Наприклад, покійників скіфи ховали в яйцевидних курганах, а поховальні ніші обсипали жовтою глиною на зразок жовтка.

Уявлення про те, що яйце є джерелом усього живого, пов'язаний звичай розписувати писанки до Великодня. В Україні дуже розвинене писанкарство як

різновид образотворчого мистецтва. У дні Великодніх свят писанки дарують у супроводі обрядового цілування з побажанням здоров'я і довголіття. У поминальні дні українці на могили родичів кладуть писанки і паску, вшановуючи пам'ять про своїх предків.

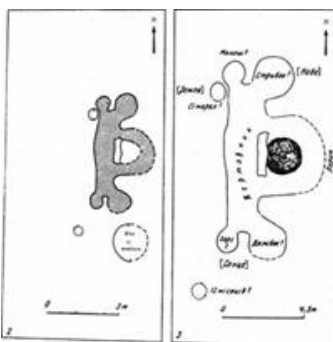
Універсальним синтезом рівнів слов'янської міфології виступає Дерево світу. У слов'янських фольклорних текстах цю функцію виконують береза, явір, дуб, сосна, горобина, яблуня. До трьох основних частин світового дерева, згідно з міфологією, відносяться різні тварини: до

вершини і гілок дерева – птахи (сокіл, соловей), Сонце і Місяць, до стовбура – бджоли, до коренів – хтонічні тварини (змії, бобри). Світове дерево в цілому порівнюється з людиною, особливо жінкою. За допомогою світового дерева в образній формі моделюється потрібна вертикальна структура світу – три царства: небо, земля, підземелля; чотиривимірна горизонтальна структура: північ, захід, південь, схід; життя або смерть. У календарних обрядах

зелений колір і квітуче дерево формувало сприйняття цілісної картини світу.

Отже, релігійні вірування давніх слов'ян максимально наближалися до життєвих реалій і відображали в міфологічній формі прагнення до єднання з природою, навколишнім середовищем. Вони формували думку про те, що добрі сили завжди мають перевагу над злими, що тільки мир і злагода дозволяють гідно продовжувати життя, забезпечують процвітання роду або племені.

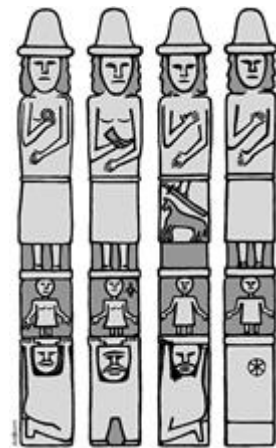

Досить часто колективні ритуали проходили під відкритим небом, хоча слов'яни зі скіфських часів знали і тип закритого святилища – капища (можливо, від “кап” – ідол, кумир). Звичайно, такі святилища були огорожені валом з частоколом, а в середині стояла дерев'яна статуя бога, розміщувалися жертвник і горів жертвний вогонь.

Перепалені кістки жертвних тварин і попіл зносили в розташований неподалік зольник.

Яскравим прикладом подібного святилища можна вважати капище богів князя Володимира. Залишки цієї культової споруди язичницького часу були знайдені в 1975 р неподалік від Андріївської церкви в Києві. У плані воно представляло собою прямокутник (7 х 1,75 м) з шістьма закругленими симетричними виступами (діаметр двох великих дорівнює 2 м, малих - 1 м), що примикали до святилища з півночі, сходу, півдня. Саме на цих виступах перебували постаменти богів.

Відомим зразком язичницького кумира по праву вважається відомий Збруцький ідол, випадково знайдений в 1848 в водах притоки Дністра річки Збруч. Цей ідол являє собою вапняну колону 2,67 м чотиригранної форми з малюнками на кожному з боків. Капище цього ідола розташовувався в 5 км від с. Городниця Гусятинського району Тернопільської області, в лісі, на найвищому в цій місцевості пагорбі Богиті.

Збруцький образ був створений з місцевого вапняку, на горі Богит до початку XIII ст. Хронологічна дата створення стовпа (статуї) збігається з періодом існування язичницького Збруцького культового центру. Збруцький Святовид зберігається в Краківському археологічному музеї. У Кракові, Львові, Києві, Гусятині, Москві є копії статуї в натуральну величину; також в Тернополі (обласний краєзнавчий музей). Згідно з дослідженнями, стовп у вигляді статуї Святовита ні був скинутий в Збруч войовничими християнами. Хороший стан

пам'ятника свідчить про те, що його сховали для збереження в водах річки самі язичники-віруючі, адже на скульптурі немає будь-яких слідів пошкодження або наруги, як це було з багатьма іншими дохристиянськими зображеннями богів.

За реконструкціями, за певними чіткими слідами, в центрі капища на горі Богит стояв ідол, ймовірно, бога Святовида до того, як він потрапив на дно Збруча. Капище розташовувалося на висоті 417 м над рівнем моря, мало форму кола діаметром майже 17 м. Навколо нього виявили вісім жертвних ям.

Ідол представляє собою чотиригранний стовп висотою 2,67 м, розділений на три рівні-яруси, що відповідає уявленню слов'ян-язичників про існування трьох світів – неба, землі і потойбічного світу. Верхня частина статуї оформлена у вигляді округлої шапки з хутряною облямівкою, під шапкою – чотири обличчя. Скульптура розділена на три горизонтальні яруси. Висота верхнього ярусу – 160 см, середнього – 40 см, нижнього – 67 см. Таким чином, статуя має 12 окремих секцій. Одна секція нижнього ярусу порожня, на інших 11-ти є по одному зображенню. Три яруси відображають три сфери буття – Яв – Прав – Нав. Нижній ярус зображує Наву (підземне божество, потойбічний світ), середній – Яву (світ людей, видимий світ), верхній – Праву (світ богів, вищий світ).

На верхньому ярусі зображені дві жінки і двоє чоловіків у довгому підперезаному одязі. Одна жінка зображена з рогом, інша – з каблучкою. Чоловіки відповідно зображені один – з конем і мечем, інший – з солярним знаком на одязі, з шістьма променями всередині нього.

Середній ярус схожий з верхнім, але його фігури значно менше. Фігури також розділяються по підлозі – під жіночими фігурами верхнього ряду також зображені жіночі, під чоловічими – чоловічі. Одяг людей середнього ярусу також довгий, але не підперезаний. Фігури зображені з розведеними руками, ніби утворюють коло.

Відповідно до поглядів академіка Б. А. Рибаківа (1908-2001) з чотирьох сторін ідола під загальною шапкою багатоликого Святовида висікли верховних слов'янських богів – Ладу, Мокошу, Перуна і Дажбога. Перстень тримає Лада – богиня весни, врожаю і любові. Була опікункою шлюбу. З рогом в руці – богиня

долі Макош. Меч-блискавку і коня ми бачимо на зображенні Перуна – покровителя грози, грому і інших небесних явищ, а також війни. На четвертій постаті ледь помітно проступає колесо-сонце. Це атрибут Дажбога – покровителя плодовитості і сонячного світла, або навіть самого Сонця. Також це божество з солярним символом може бути визначено як Хорс, бог Сонця (а також Місяця). Швидше за все, зображений саме Дажбог, для якого сонячний круг був тільки визначальним символом, через що Сонце зображено не в руках, а на одязі божества.

Нижній ярус має висоту 67 см. На ньому – вусатий чоловік, що стоїть на колінах і ніби підпирає верхні яруси (тримає на руках). Припускають, що це Велес – покровитель підземного царства мертвих, а також бог скотарства і торгівлі. Він зображений як основа, на якій тримається світобудова.

Кумир (ідол) відповідає слов'янському Роду-Святовиту, Хорсові, Дажбогу як головному сонячному божеству, що зображують з чотирма обличчями.

Згідно давній ведичній традиції – чотири образи на трьох поверхах часу минулого-теперішнього-майбутнього відображають 4 варни (верстви суспільства) – 1) волхвів (жерців), 2) правителів і воїнів, 3) купців, господарів, 4) хліборобів і ремісників.

Слов'янська міфологія характерна тим, що вона – всеосяжна і являє собою не окрему галузь народного уявлення про Всесвіт, а знаходить втілення навіть у побуті – будь то обряди, ритуали, культи або землеробський календар. Тому, незважаючи на те, що язичницький світогляд було практично знищено, міфологія продовжує жити в образах, символіці, ритуалах і в самій мові.

Основні стародавні українські боги

СВАРОГ – син Рода, бог неба, родоначальник богів природних сил – Даждьбога, Стрибога, Перуна.

Ім'я “Сварог” походить від давньоруського “Сварга” (Небеса), де корінь “сварок” означає “творіння”, а також “горіння” і “жар”. Іншими словами, Сварог – це “Небесний Творець”, “Небесний Вогонь”.

Сварог за деякими легендами – Бог-творець Мидгард, тобто Землі (на відміну від Рода, творця Всесвіту), і до його імені сходить слово “зварганити”, правда, за роки християнства воно набуло зневажливого відтінку.

Іноді зображувався у вигляді воїна на коні, з чотирма обличчями, що символізують чотири сторони світу і з рогом достатку в руці. На острові Рюген (він же – знаменитий острів Рюян) в Арконе стояв величезний храм цього Бога.

3. Єпископ Абасалон скидає ідола слов'янського бога в Арконі. Картина Лоріцен Туксом.

У древніх слов'ян Сварог є богом-творцем Всесвіту, чоловічим втіленням Роду, Богом неба і небесного вогню. Він – прабог, володар світу, батько українського пантеону богів. Від Сварога, Бога світла і небесного вогню, походять інші боги – його сини Сварожичі.

У давні часи Сварог зображався лише символічно, тому що він був збірним поняттям для всіх Богів-місяців, але пізніше його зображали у вигляді чоловіка з золотими руками і сокиркою в них, або з молотом в Небесній кузні. Його називали “прекраснорукий”, він є Бог-художник. Саме від цього образу походить український вислів “золоті руки”, яким позначають майстрів якоїсь справи.

2. Дерев'яний ідол Сварога, який був встановлений в Арконі польськими сучасними язичниками в 90-х роках XX століття.

Сварог є втіленням космічних витоків Світу, Вогню, Повітря (Ефіру), а також Батьком зодіакальних сузір'їв, які отримали імена Сварожичей (по батькові). Давня чеська книга “*Mater Verborum*” – “Мати Слів” – переводить ім'я Сварог словом Зодіак. Отже, Коло Свароже означає річне коло сузір'їв, тобто календар. Культ, подібний Сварогу, мала і Давня Греція, проте ніде не ставили йому ідолів як єдиному Богові. Існували статуї дванадцяти богам-сузір'ям. Римляни мали зодіакальний круг із зображенням тварин (власне знаків зодіаку) навколо Юпітера, статуя якого знаходилася в центрі. Можливо, в грецькій міфології річне коло відповідало дванадцяти титанам. Один з них носить ім'я Гіперіон, що тотожне українському Перуну або зодіакальному сузір'ю Стрільця. У Візантійському хронографі Іоанна Малали (VI -VII ст.) є згадки про Гефеста і його сина Геліоса. Літописець, переводячи цей уривок, називає Гефеста Сварогом, а його сина Геліоса – Дажбогом.

Етимологічно, ім'я Сварог походить із санскритського (давньоарійське) кореня *svaṛ* -, що означає голос, звук, нота, від яких походять слова зі значенням: звучати, співати, сяяти, блищати, сварити, а також Сонце, сонячне сяйво, небо. Іноді його називають Зварог, від чого походить назва свята Зворожіни, який на Подніпров'ї пам'ятали ще на початку XX століття. Сварог також завідує Раєм (Ірієм), який також називають Луки Сварожі.

Існували й імена, похідні від Сварога, якими називалися люди, народжені в січні: Сваруна – можливо від санскритського “сварку” – жертвний стовп; також санскритське Сваруші – власна воля, бажання, радість, натхнення.

Знак Сварога-сонця – Свасти (свастика). Ці зображення є найпопулярнішими в епоху бронзи. Свасти позначала річний рух Сонця, символізувала чоловічу здатність до запліднення. Тваринами, що символізують Сварога були золоторогий бик, вепр, кінь, і сокіл Варагна.

4. Слов'янські прикраси, що були знайдені німецькими археологами на острові Рюген (Балтійське море).

Култ Сварога зародився, ймовірно, на межі Бронзового і Залізного століть. Його знали вже киммерійці і скіфи-орачі. В Україні поширені назви з коренем “сварок” на значній території: давнє городище Саварка, Сваром'є на Київщині, село Саварка на Росі, село Сваричів в Івано-Франківській області тощо. Є подібні назви і в сусідніх країнах: Сварха і Сваравіс в Прибалтиці, Сварехова гора на Балканах, Сваров в Чехії, Сварчец, Сваречев, Сварині, Сварове в Польщі.

Зображень Сварога, не знайдено, однак є підстави вважати деякі форми рівносторонніх, особливо косих, хрестів (язичницьких, козацьких) символами Сварога. Сварожим знаком здавна вважалися і різні сварги, які дуже часто знаходимо на вишивках, писанках, кераміці. Вони є і серед фресок Софійського собору в Києві; між іконами християнських святих знаходимо давні язичницькі символи.

На небосхилі Сварогу відповідає Плуг (сузір'я Оріона), яке пов'язують зі скіфської легендою про небесні дари, що впали перед трьома синами Таргитая (серед них був і плуг). В Україні залишком ритуального вшанування плуга є різдвяні обходи будинків з ним, покладання його під різдвяним столом тощо. За легендами Сварог – Бог ковальства і шлюбу, викував золотий плуг і золоте кільце, які так добре оспівуються в колядках, весняних піснях, піснях жнив. Він населив Землю різними істотами, створив перших людей, став покровителем шлюбу і сім'ї.

МОКОША – (Макошь, Мокша, Мати коша) – богиня родючості, жіночого рукоділля, мистецтва і води, захисниця вагітних і породіль. Щоп'ятниці у давніх українців був днем Мокоші. Ім'я Мокоші академік Б. Рибаків трактує як словосполучення «Мати врожаю» (МО - мати, КІШ - кошик для зерна). Мовознавці висловлюють думку, що її ім'я

дослівно означає “Матір долі” (порівняйте з старослов'янською к'шъ, кощ' – жереб, доля, удача). Тому Мокошу можна вважати тотожною грецькій Мойрі і римській Фортуні. Атрибутами цих Богинь був ріг достатку. З таким же рогом постать Мокоші зображена на статуї Збруцького Світовида.

За народними переказами, що дійшли до наших днів, первісне ім'я Мокоші – Мати Коша. У цьому – відгомін культу жінки-матері часів матріархату, коли вона поралася серед роду, серед Коша (в громаді) мудра, досвідчена жінка, яку всі називали Матір'ю. Вона лікувала, приймала пологи, визначала обов'язки кожного, вчила рукоділля, куховарству тощо.

У давні часи вона була Богинею землеробства і родючості, символом жіночої життєвої сили і достатку, покровителькою полів і домашніх тварин. Оскільки від врожаю і родючості тварин переважно залежала доля давніх русів, то Мокоша вважалася і богинею долі. За переказами, саме Мокоша пряде нитку життя, тому вона вважається ще й покровителькою прядь. Єдина представниця жіночих божеств в пантеоні князя Володимира, Мокоша пов'язана з жіночою сферою діяльності в господарстві: рукоділлям, прядінням, ткацтвом. Ще одним обов'язком Мокоші була турбота про вологу: дощі, річки, струмки.

Популярність Мокоші серед українських жінок була така велика, що її культ зберігався довгі століття після знищення язичництва. Це зафіксовано в літописах (“... по українам' моляться богу Перуну, і Хорсу, і Мокоші”). Церква змушена була п'ятницю – день Мокоші – зробити днем Парасковії та Покрови.

Їй приносили жертви у вигляді снопів льону, вишитих рушників, пучків вовни (пряжі). Оскільки Мокоша, ймовірно, була близька до Рожаниці – покровительки пологів, захисниці породіль, тому віра і поклоніння Мокоші найдовше зберігалася серед жінок: навіть у XVI ст. священники зобов'язані були

на сповіді запитати жінку, “не ходила до Мокоші?”. На Новгородщині культ Мокоші зберігався аж до XIX ст.

У Києві до Мокоші на Старокиївську гору (пантеон Володимира) приходили поклонятися жриці, ворожки, знахарки. Хоча вона і була покровителькою жінок, проте вшановували її всі, тому Володимир і ввів Мокошу в свій пантеон.

Походження Мокоші дуже давнє: як і більшість жіночих богинь, вона була відома ще в трипільську епоху. Мати Коша була шанованою богинею у сарматів. В образі Мокоші бачимо відгомін стародавнього культу Великої Богині-Матері. Її зображення, в значній мірі стилізовані, дійшли до нас переважно на рушниках: Богиня стоїть під відкритим куполом святилища з піднятими вгору руками (Оранта), на голові має “рогату” шапку. Біля Мокоші – два вершники на конях. На деяких вишивках під кіньми зображені свасті (древні символи щастя), іноді головний убір богині нагадує квітучий куш. Статуетки скіфських Богинь (VII ст. до н.е.) нагадують позу Мокоші і Оранти з піднятими вгору руками, як під час молитви. Ймовірно, що і в Київській Софії ранні християни бачили свою одвічну Богиню з піднятими до неба руками. Отже, Мокоша походить ще від давнього культу води – Богині Дани. Християни не могли забути свою давню Богиню, так як досить довго вшановували її в образі “святої Параскеви” (П'ятниці).

Жіночі капища Мокоші, які будували, як правило, на перехрестях, називалися “П'ятниці”. У храми приходили жінки попросити у своїй захисниці хороших і розумних дітей, згоди в будинку, вміння господарювати, розкриття таємниць рукоділля.

ПЕРУН – це Син Божий, якого батько Сварог посилає на землю у вигляді блискавичної енергії. Перун – бог блискавки й грому. Один з головних персонажів давньоукраїнської міфології, “бог богів”. “Вони (анти) вважають, що один лише бог – повелитель грому і блискавки – є володарем над усім,

і йому приносять в жертву биків і здійснюють інші священні обряди”, - писав візантійський історик Прокопій Кесарійський в VI столітті. З початку нової ери в капищах (храмах) волхви щочетверга проголошували притчу про громовержця: “Мир походить від тіла Перуна, Сонце утворилося з лику Його, Місяць – від грудей, дощ - від сліз, небо – від черепа його, каміння – від костей, вода – від крові, ліси і трави – від волосся, хмари – від мозку, вітер – його подих, грім – слово його, а блискавка і зірки – його погляд ... “. Зображувався Перун среброчубим, златовусим, з вогняними стрілами, золотим луком і важким молотом в руках. За повір'ям, гроза – це битва Перуна з бісами, яких насилають Чорнобог, Мара та інші злі сили. Біси хочуть замурувати воду в хмарах, заморозити її, не дати впасти їй на землю, щоб там утворилася посуха, загинули всі посіви, вимерли люди. Але Перун, роз'їжджаючи на золотій колісниці, в яку запряжені дев'ять крилатих золотогривих коней, вогненними стрілами знищує, розганяє бісів, а важким молотом розбиває обмерзлі хмари і пускає на землю життєдайну вологу.

За деякими легендами, Перун мав дев'ять синів: троє з них вражали злі сили стрілами, троє розбивали хмари, створюючи грім, інші правили золотогривими кінями. Коли блискавка вбивала людину, то згідно з повір'ям це якийсь біс, тікаючи від Перуна, зник і вселився в людину, знаючи, як Громовержець любить

людей. Але Перун це бачить. При цьому, убита блискавкою людина відразу ж переселяється до богів, стає братом Перуна.

Стародавні слов'яни вшановували Перуна щотижня по четвергах (Перунів день). У цей день дівчата сходилися до води, а взимку – до капища і співали довкола багаття пісні про Перуна. Одну з дівчат – молодшу і найкрасивішу – вибирали розпорядницею на святі, її називали Дівою вогню, їй на голову клали вінок, одягали в багрянцю, вручали чашу зі свяченою водою (з дев'яти криниць Перунового лісу або гаю). Тою водою

Діва вогню кропила язичників, які, згідно з повір'ям, очищалися від гріхів. У Перунів день віддавали молитви, які, як правило, проголошували волхви: “Про милостивий Боже, грізний і добрий Перун! Молимося тобі, щоб ти з'явився о потрібній годині і дарував нам дощ, щоб дерева, трави і хліба добре росли і цвіла вся наша мати земля. Не карай горем, просимо тебе, непотрібною бурею, громом, градом або блискавкою; примусь, всемогутній наш бог, і знищ прокляту Мару з бісами та іншими слугами чорними, щоб вони не завадили нам і нивах нашим ..”.

У травні Діва вогню ставала, “нареченою Перуна”, Додолею, яка повинна випросити дощу у свого золотого “нареченого”. Господиня кожного двору мала вилити на неї або їй під ноги відро води. Дівчата співали ритуальні пісні. Додола символізувала Землю, яку люди віддають в якості нареченої червоному Перуну. Коли Діву вогню проводили в капище, там волхви вручали їй ритуальну весільну обручку. Додола мала право восени на святі Тура або Овсеня вибрати собі за чоловіка юнака, який переміг на змаганнях.

ВЕЛЕС (ВОЛОС) – це один з найстаріших богів, вважається богом достатку. Велес – бог таємничих знань, покровитель музики і поезії. В основі імені слова: веле – великий або воля – повелитель. Веле – це старослов'янське слово, означає “дуже”, “багато”, “сила”

(сучасне “вельми”) також означає “якість”, “гідність”.

Християнин-літописець називає Велеса “Богом худоби”, тобто опікуном домашніх тварин. А якщо врахувати, що стада худоби (худоба) в давнину вважалися символом багатства взагалі, то стає зрозуміло, чому Велес – бог багатства і достатку. Крім того, Велес – опікун купецтва, торгівлі, як і римський Меркурій. Олександр Афанасьєв говорить про Велеса не тільки як про охоронця стада на землі, але і як про пастуха небесного стада. Боян вказує на те, що Велес був ще й богом поезії і музики, тобто покровителем мистецтва, як і Меркурій.

Ізмаїл Срезневський порівняв Велеса з Аполлоном, який у греків був богом муз. У договорах з греками Велес (Волос) сприймається як бог золота, а Перун – як бог зброї. Охороняючи худобу, Велес міг виступати проти самого Перуна. Він відомий усім слов'янам. У скандинавів Велесу ідентичний бог

Вольса, у чехів velis під впливом християнства почав означати “нечисту” силу. Так само латинське Veis значить “біс”. Оскільки литовське Velis – небіжчик, а Vele – душі померлих, це дає підстави вважати, що спочатку Велес був покровителем духів предків. Велес – зв'язковий світів живих людей і померлих родичів.

На зв'язок Велеса з родом вказує звичай останнього снопа (дідуха). А також обряд “Велесової бороди”. Дідуха урочисто вносять в кімнату на Різдво і ставлять на покуть – вважається, що Духи Предків перебувають у його колосках.

Ім'я Велеса, за деякими гіпотезами, походить від “валах” – волохатий. Вважають, що він з'явився у наших предків ще в кам'яному столітті, а символіка Тура (тільця) вказує, що найвищого статусу він придбав в трипільський і післятрипільський (арійський) період. Іноді родовід Велеса виводять від волохатого ведмедя, який, за повір'ям, впливає на мисливське щастя. Тому мисливці задобрювали його урочистим принесенням жертв. В деяких областях його вважають сином Небесної Корови, від якої він отримав епітет Корович (Син Корови). Згодом цей бог придбав людську подобу, його кумири були дерев'яні і кам'яні.

5. Залишки язичницького капища на старокиївській горі.

Капище Велеса було на тому місці, де пізніше збудували церкву святого Власія: в літописах 1187 року покровителем худоби вже названий святий Власій. Ця церква перебувала в Києві на вулиці Нижній вал (згоріла в 1651 р).

Ймовірно, що до капища Велеса вела стежка, відома нині як вулиця Волоська. Те, що Велес був встановлений на Подолі, де жили переважно ремісники, торговий і простий люд, ще раз підтверджує, що він був покровителем ремесла, торгівлі, достатку. На поклоніння Велесу люди дуже часто йшли разом зі своїми стадами корів, щоб освятити їх перед вигоном на пасовище.

Різдвяні обряди донесли до нас відгомін колишніх “волохих свят” – вивернуті кожухи на учасниках ритуального карнавалу символізують багатство: “Будь багатий, як кожух волохатий” – бажають на Різдво і на весіллі. Іноді учасників карнавалу називаються волхвами, бо вони подібні до Волоса

(покровителя волхвів) своїми волохатими кожухами. Після введення християнства Велес разом з іншими богами став вважатися “нечистою силою”.

З ім'ям Велеса (Волоса) пов'язана назва зодіакального сузір'я Волосожар (Тілець), назва якого, на думку Олександра Знойка, означає “небо Волоса”. Велесов син – Тур, іноді золоторогий Олень, також шанувався як охоронець добробуту родини.

Ім'я Велеса залишилося в багатьох географічних назвах Слов'янщини: Волосов Яр (Україна, Вінницька область), Волосова вулиця (в Новгороді), Волоська вулиця (в Києві), гора Велесове Ребро (поблизу Ростова), гора Велес (у Боснії) тощо.

Література для підготовки

1. Попович М. В. Індоевропейські традиції в духовній культурі / Попович М. В. Нарис історії культури України. К.: «АртЕк», 1998. С. 13–21. URL: <http://litopys.org.ua/popovych/narys02.htm#par2>
2. Попович М. В. Міфологічний простір слов'янського язичництва / Попович М. В. Індоевропейські традиції в духовній культурі / Попович М. В. Нарис історії культури України. К.: «АртЕк», 1998. С. 32–37. URL: <http://litopys.org.ua/popovych/narys03.htm#par2>
3. Попович М. В. Релігія, міфологія і культи / Попович М. В. Індоевропейські традиції в духовній культурі / Попович М. В. Нарис історії культури України. К.: «АртЕк», 1998. С. 38–55. URL: <http://litopys.org.ua/popovych/narys03.htm#par3>

ТЕМА 3.

Культура Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

Українська культура литовсько-польської доби

Зміст теми. Князь Володимир і завершення формування Київської держави. Вплив християнства на соціокультурний розвиток Київської Русі. Церкви і монастирі як осередки культурного життя. Писемні пам'ятки княжої доби. Види літератури того періоду: агіографія, апокрифи, повісті, літописання.

Досягнення культури за часів правління Ярослава Мудрого. Монументальне будівництво. Розвиток освіти. Образотворче мистецтво: іконопис, фреска, мозаїка, книжкова мініатюра.

Культура Галицько-Волинського князівства. Історико-культурне значення утворення Галицько-Волинської держави. Розвиток промислів і торгівлі. Культурні зв'язки з Візантією, Західною і Центральною Європою та країнами Сходу.

Галицько-Волинський літопис. Галицька архітектурна школа. Кам'яна сакральна архітектура Галича. Іконописні традиції Галицько-Волинської землі.

Культурна ситуація в польсько-литовську добу на українських землях. Україна і західноєвропейські культурні впливи. Розвиток освіти і наукових знань. Життєвий шлях та творчість Юрія Дрогобича (Котермак), Павла Русина (Процелер), Станіслава Оріховського.

Острозька школа – перший навчальний центр європейського типу на українських землях. Острозький літературно-науковий гурток.

Братські школи. Особливості організації. Львівське братство. Київське братство.

Полемічна література, її суть та основний зміст. Основні автори: Г. Смотрицький, П. Скарга, М. Бронєвський, І. Вишенський.

Іван Федоров як перший книгодрукар на українських землях. Перші українські книги. «Острозька Біблія». Друкарня у Львові. Друкарня в Острозькому культурному центрі.

Значення діяльності Василя Суразького, Євгена Плетенецького.

Ключові поняття теми

Агіографія (грец. *άγιος* «святий» і *υράφω* «пишу») (життійна література) – жанр літератури, в якому описується життя святих, просвітлених, аскетів, монахів, монахинь чи ікон в будь-якій із світових релігій

Апокриф (грецьк. *ἀπόκρυφος*) – слово вперше було застосовано до творів, які трималися в таємниці, оскільки вони були носіями езотеричних знань, які вважалися надто глибокими або занадто святими, щоб їх можна було розкрити комусь, крім посвячених. Сучасний сенс – письмові твори, часто невідомого автора чи сумнівного походження.

Літопис – історико-літературний твір у Русі, пізніше в Україні, Польщі, Білорусі, та інших країн слов'янського походження в якому оповідь велася за

роками (хронологія). Писали переважно церковнослов'янською мовою, з численними вкрапленнями місцевої лексики.

Хр́оніка (грец. *chronikós* – зв'язаний із часом) – різновид історичної літератури, зібрання записів з викладом найважливіших подій того чи іншого періоду в хронологічному порядку; писалися переважно латиною.

Полемі́чна літерату́ра (від грец. *πολεμικός* – войовничий) – підбірка текстів різних авторів, у яких обговорюються проблемні питання релігійної дискусії між католицькою та православною церквами.

Сакра́льна архіте́кту́ра (від лат. *sacer* – священний) – вид архітектури, що пов'язана з певною релігією. Основними прикладами сакральних споруд є церкви, костели, собори, мечеті.

Іко́нопис – мистецтво писання ікон, вид живопису, має культове призначення.

Фре́ска (від італ. *fresco*, дос. «свіжий») – живопис на вологій штукатурці, одна з технік настінного малярства, протилежна до "альсекко" (розпис по сухому).

Братські школи – навчальні заклади в Україні у XVI-XVIII століттях, які організовувалися при братствах – громадських організаціях православних міщан з метою зміцнювати православ'я і чинити опір денаціоналізаційним впливам латинських (єзуїтських) і протестантських шкіл.

Тема практичного заняття (семінару): Культура Київської Русі

Питання:

1. Книжна справа в Київській Русі.
 - 1.1. Виготовлення та оформлення рукописної книги в часи Київської Русі.
 - 1.2. Бібліотеки Київської Русі.
 - 1.3. Види літератури за часів Київської Русі.
2. Архітектура Київської Русі.
 - 2.1. Тип давньоруського міста.
 - 2.2. Перші кам'яні споруди.
 - 2.3. Види давньоруської архітектури.
3. Ювелірне мистецтво Київської Русі.
 - 3.1. Особливості ювелірної техніки.
 - 3.2. Види ювелірних прикрас в Київській Русі.

Текст для підготовки до семінару

Після християнізації Київської Русі починає швидко розвиватись книжна справа.

Князь Ярослав Мудрий наказав перекладати й переписувати книги: «зібрав багато писців і перекладав з грецького на слов'янське письмо, і списали книги багато». З часом кількість таких фахових переписувачів значно збільшилася. Готова

до читання книга цінувалася дуже дорого. 8 гривень коштував один молитовник, а в той же час ціле село можна було купити за 50 гривень.

Рукописна книга Київської Русі має певні, притаманні тільки їй особливості. Уже майстрів перших відомих нам книг характеризували високий рівень художньої культури, довершений смак.

Перше, що варто зазначити, це різноманітні формати та обсяги книг залежно від змісту та призначення: або великий фоліант близько тисячі сторінок пергаменту чи паперу, або невеличка книжка кишенькового розміру. Вони виконані й скомпоновані гармонійно, а їх обсяг відповідає формату. Це свідчить про високий рівень майстерності переписувача та художника, які робили книгу.

Старовинні рукописні книги

Родина Ярослава Мудрого. Ізборник Святослава

У рукописній книзі провідне значення має шрифт — устав та напівустав, скоропис використовувався дуже рідко. Устав та напівустав давали можливість зробити красиву, ритмічно насичену сторінку. Як правило, текст писали у два кольори: чорним і червоним. Червоним — перші рядки, звідси вираз “червоний рядок”, а також окремі слова або речення, на які читач повинен був звернути

особливу увагу. У рукописах великого формату текст komponувався у два стовпчики. У книжках малого розміру на кінцевих сторінках за наявності вільного місця текст закінчувався фігурним трикутником.

Перед писанням сторінки розлініювали писалом з рогу, без барвника, при цьому визначали також поля. Лівий бік завжди ідеально рівний, а рядки праворуч під це правило не підпадали. Порожні місця заповнювали різними позначками: крапками, рисочками тощо; часто їх виконували кіновар'ю. Допоміжний апарат — колонтитули, колонцифри — також писали червоним кольором, що робило книгу ошатною і святковою.

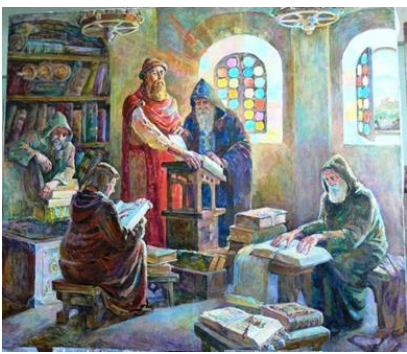
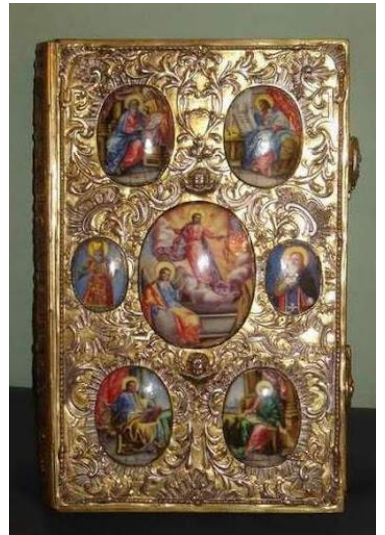
В оформленні староруської книги широко використовували декоративний елемент — в'язь. Це специфічний вид написання літер, коли назва або слово відігравали роль орнаменту. Їх писали червоною фарбою, а в “престижних” виданнях — золотом.

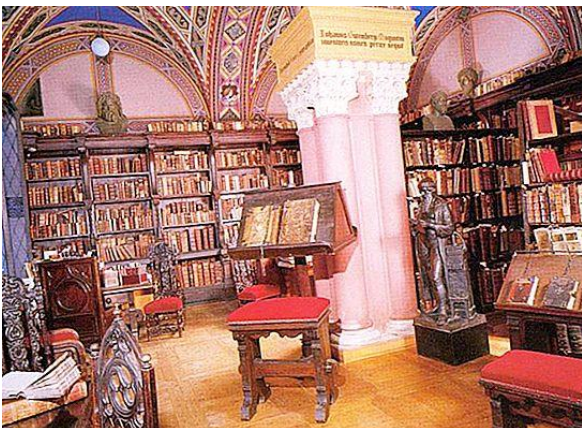
Важливою частиною художнього оформлення рукописної книги були мініатюри. Вони поділялися на вихідні, або лицеві, й ті, що власне “відкривають” текст. Зображення займало цілу сторінку. Ілюстрації “розсипані” по всьому тексту: чверть- та півсторінкові, оборкові, на полях.

Характерна особливість цього періоду — велика кількість ілюстрацій, що становили цикли по два-три, а то й більше зображень. Окрім функції оздоблення мініатюри допомагали глибше засвоювати зміст. Рукописи з великою кількістю ілюстрацій прийнято називати лицевими. Це прекрасні, високохудожні твори.

Усі рукописні книги “одягалися” в оправи для захисту та надання ошатного вигляду. Для виготовлення оправи використовувалися добре висушені й оброблені дошки, які надійно скріплялися з блоком. Їх покривали шкірою, а подекуди й коштовними тканинами, металевими прикрасами — жуковинами та середниками, які були багато орнаментовані. Жуковини прикрашали золотою сканню, філігранню, зерню, фініфтю, а на середниках малювали сюжетні сцени зі святого письма або житія. Такі оправи називались окладними. Обов’язковим елементом були орнаментовані застібки, відлиті з металу, найчастіше з бронзи.

За окремим замовленням обріз рукописної книги оброблявся спеціальним інструментом по кольоровому або золотому тлу. Ця техніка називалася басменням. Відтак книга була схожа на коштовну річ або ювелірний виріб. Більшість майстрів рукописної книги невідомі, лише зрідка зустрічаємо згадки про імена, але вони не достовірні. Напевно можна говорити про школу або спрямування в оформленні книги, характерні лише для певного регіону, де активно використовувалися місцеві особливості декоративного мистецтва та кращі досягнення рукописання в Європі. Рукописні книги стали цінним надбанням нашої культури.

Накопичення книжок дуже скоро привело до заснування при митрополії у Києві першої відомої на Русі бібліотеки, про яку згадує літопис під 1037 роком. Організація бібліотеки при Софійському соборі – велика культурно-історична подія, яка свідчить про нагромадження в той час

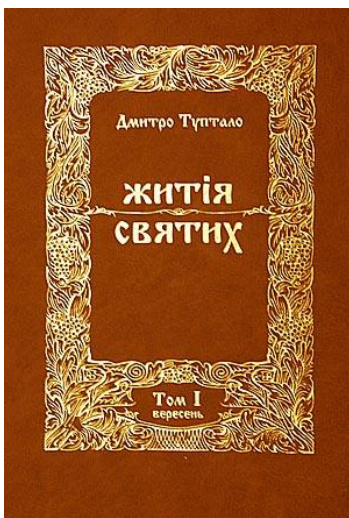
великої кількості книг. На думку вітчизняних дослідників, тільки в цій бібліотеці вже за Ярослава Мудрого налічувалося понад 1000 примірників перекладної та оригінальної літератури з різних галузей знань — художньої, юридичної, історичної.

Окрім книгозбірні при Софійському соборі, дещо пізніше виникла велика бібліотека при Києво-Печерському монастирі, до складу якої увійшло багато книг, зібраних Миколою Святошею — одним з ченців монастиря, колишнім чернігівським князем. Незабаром з'явилися (порівняно великі — від кількох сот до кількох тисяч книжок) бібліотеки в Новгороді, Чернігові, Переяславі, Білгороді, Турові, Галичі та інших давньоукраїнських містах. Усе це дає нам підстави говорити про те, що книжна справа Київської Русі була добре розвинутою індустрією.

У ній чітко виділяється два напрями: передовсім — це перекладна література, оригінали творів якої йшли на Русь з Болгарії чи Сербії, Візантії чи Риму, з інших країн Заходу та Сходу; а також — оригінальна література, яка творилася своїми авторами на місцевому, національному ґрунті. Якщо подивитись на співвідношення перекладної й оригінальної літератури, то протягом усього періоду тут переважала перекладна література. Захоплення книжною справою не було для великого князя Ярослава Мудрого самоціллю; воно виступало складовою частиною його зусиль, спрямованих на визволення з-під візантійського духовного опікування. Цим, зокрема, пояснюється та, на перший погляд, парадоксальна обставина, що книжки з великокнязівської бібліотеки були перекладом не візантійських джерел, а переважно авторів IV—VIII ст., тобто грецької церковної класики. Це церковні піснеспіви-канони, стихирі, кондаки, ікоси патріарха Софронія, Іоанна Дамаскіна, Григорія Нізіанзина, твори Афанасія Александрійського, Василя Великого, Іоанна Златоуста, Єфрема Сиріна та ін. Вони складали похвальні пісні Богам, Богородиці, святим, прославляли християнські свята.

Писемна творчість (оригінальна література) часів Київської Русі відображала тогочасні події, створювала образи видатних діячів, частково

виражала народний світогляд. **Література Київської Русі поділяється на перекладну та оригінальну.** Перекладна література з'явилась в Київській Русі з прийняттям християнства і мала візантійське та південнослов'янське (болгарське) походження. Перш за все це були біблійні книги Старого і Нового завітів, апокрифи, житія святих (агіографічна література), релігійно забарвлені історичні хроніки, твори про будову всесвіту і створення світу, збірники афоризмів, висловлювань мудреців тощо. Специфічно світська література з романтичними сюжетами, яка побутувала у Візантії, на Русі була зовсім невідома.

Найбільшою популярністю користувалася житійна література (**агіографічна**, від агіос – святий, графо – пишу). Автор житія давав образ святого як ідеального церковного героя, підбирав вигідні для його прославлення факти, часом запозичуючи їх із житія іншого святого.

Житійна література (опис чийогось життя, найчастіше святого) — це агіографічна література, яка була прямим продовженням біографічних традицій Біблії. У ній оспівувались і звеличувались подвиги найвидатніших християнських діячів — святих, змальовувалось їхнє життя й ті чудеса, що їх вони начебто творили з ласки Божої за життя і по смерті. Зародилася ця література відразу після виникнення християнства. Переклади творів цієї літератури на Русі з'явилися відразу після її охрещення. У добу Київської Русі були відомими переклади житія Сави Освященного, Антонія Великого, Федора Студита, Андрія Юродивого, Василя Нового, Федора Тирона, Іоанна Златоуста, Миколая Мирлійського, Олексія, чоловіка Божого та ін.

Особливе місце серед перекладів агіографічних оповідань того часу належало патерикам (від лат. *pater* — отець). Укладалися вони не за календарем, а за так званим топографічним принципом. Це — оповідання про подвиги пустельників певної території, наприклад, Палестини, Сирії, Єгипту, Італії або

ченців якоїсь певної общини чи групи общин, скажімо, Синаю чи Афону. Відомі переклади Єгипетського, Єрусалимського, Синайського, Скитського, Римського та ін. патериків. Найпопулярнішими з них на Русі в XI ст. були Єгипетський та Синайський патерики.

Найулюбленішою перекладною старозаповітною книгою на Русі був Псалтир. Українців приваблювали тонкий ліризм, палкий пафос, глибока поетичність і яскрава образність твору. Псалтир став підручником книгою, багато хто знав його напам'ять. Він

використовувався і як книга богослужбова, і як навчальна, і як призначена для домашнього душеспасенного читання, і, нарешті, як магічна, за якою можна було ворожити в скрутну хвилину. Ще популярнішим були переклади Нового Заповіту, особливо «Четвероєвангелія» та «Апостола». Найдавніші з відомих нам перекладів Євангелія належать до XI-XII ст. (Архангельське, Галицьке, Мстиславове). Найдавніші ж «Апостоли» датуються 1195 і 1220 рр.

Апокрифи (від грецького – таємничий, прихований) – так тоді називалися твори, що не визнавалися церквою канонічними й заборонялися нею. Це так звані позабіблійні твори про створення світу, про життя і пригоди перших людей на Землі, про злигодні стародавніх народів, про народження, життя і загибель Сина Божого, про діяльність його учнів, про «кінець світу», «страшний суд» і долю людських душ у пеклі й на небесах. Це твори християнського фольклору і письменства.

Повісті. Цей жанр перекладної літератури на Русі користувався чи не найбільшою популярністю, був найпоширенішим і найулюбленішим серед читачів. Порівняно з іншими перекладними творами писемності, він представлений найповніше, найбільшою кількістю книжок. Особливо це стосується повісті «Александрія», що оповідає про життя і подвиги знаменитого героя античності Олександра Македонського. Неабияку популярність на Русі

мали переклади повісті про Варлаама і Йосафа, поступаючись у цьому хіба що Біблії. Перекладено цю повість з оригіналу, тобто з грецької, десь в XI ст.

Оригінальна література. Окрім багатой різножанрової перекладної літератури, писемність доби Київської Русі характеризується наявністю власної, оригінальної літератури, що сформувалася і розвивалась далі на місцевому, національному ґрунті. В оригінальній літературі найповніше відтворено народні традиції, національну самосвідомість і прагнення володарів Київської Русі відстояти свою і державну незалежність у боротьбі як із зовнішніми ворогами (переважно кочівниками), так і з внутрішньою роздробленістю та відцентровими силами.

У часи становлення Київської Русі формується **тип давньоруського міста**, складовими якого були: «дитинець», або «днешній град», у якому жили бояри та дружинники, чисельна князівська та боярська челядь і ремісники, які обслуговували княжий двір та боярські хорони; «окольный град», який складався з кварталів простого люду, ремісників, торговельного майдану, подвіря купців, численних церков та монастирів; околиці — «посади», «кінці», заселені ремісничим і торговим людом.

Важливого значення в економічному та культурному розвитку давньоруської держави набували міста, правила забудови яких були викладені у так званій «Кормчій книзі» — збірнику законів, що включав як давньоруські, так і візантійські закономірності про містобудування. Система планування міста переважно була лінійною, тобто вулиці йшли вздовж шляхів, струмків або річок. Такою, наприклад, була первісна забудова стародавнього Подолу у Києві.

Архітектура міст і сіл Київської Русі представлена насамперед дерев'яними спорудами. Археологічні дослідження виявили численні залишки зрубних будівель. Окремі з них — справжні шедеври народної архітектури. Такими, вочевидь, були будинки заможних верств населення, згадувані в писемних джерелах під назвою «хорони». У великих містах князівсько-боярські і купецькі «хорони» мали два і більше поверхи. Житло бідноти — однокамерні будинки площею до 20 м². Із дерева зводились укріплення давньоруських міст — кліті,

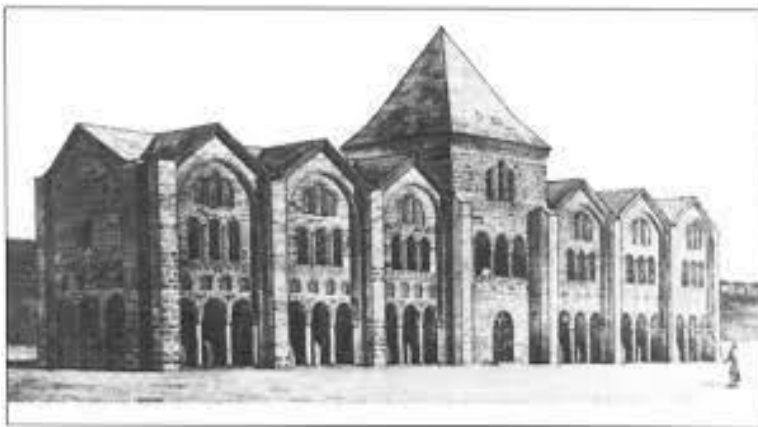
заборола, башти, а також церкви, храми. Свідчення літопису про 600 київських храмів, знищених пожежею 1124 р., підтверджують це.

За призначенням архітектура поділялась на **житлову, культову та оборонну**.

Археологічні дослідження та літописи дають певні уявлення про особливості міської забудови. Споруди будували із дерев'яних зрубів. В основному, це були двокамерні будинки з житловими приміщеннями, що опалювалися глинобитними пічками, та з холодними сінями – перед входом. Більшість таких будинків мали нижній господарський поверх – підкліть, що трохи заглиблювався у землю.

Князівські та боярські хорони мали два і більше поверхи. Це були ансамблі споруд із золотверхими теремами та сінями на другому поверсі. На князівських дворах будували гридниці – великі зали для прийомів, а також – поруби (в'язниці для непокірних). Житло ж бідних людей було однокамерним, мало каркасно-стовпову конструкцію, обмазувалося глиною і білилося. Вся житлова архітектура, як бідних, так і багатих, була дерев'яною.

Історію княжого двору на Русі слід починати з часу, коли садиба государя була його житлом, в якому він мешкав оточений слугами й дружинниками, і де велося також його хатнє господарство. Відомі науці княжі садиби й палаци з'являються в Києві в X ст., ближче до його середини, тоді як двір – владна структура складається принаймні двома століттями пізніше.

Палац. Із Повісті временних літ відомо, що на київській «Горі» існувало два княжих палаци: у дитинці, збудованому, певно, ще Олегом (882–912), і «внѣ града» (дитинця): адже поблизу

пізнішої Десятинної церкви стояв «надъ горою дворъ теремный, бѣ бо ту теремъ камень». (Йдеться про часи княгині Ольги). Залишки найдавнішого палацу у

Горішньому місті Києва були знайдені археологами на початку 1970-х років. Нижня частина «кам'яного терема» виявилась дійсно викладеною з каменю, а верхня, ймовірно, була зведена з дерева і вкрита тонкою черепицею. Інтер'єр палацу прикрасили фресковим живописом. Судячи з археологічних решток цього палацу, він був монументальною спорудою. Київські князі справедливо вважали, що великі розміри і пишність палаців повинні підкреслювати їх могутність і велич, про це відомо з літописів та фольклорних пам'яток.

Арабський мандрівник Ібн Фадлан, що відвідав Волзьку Булгарію в 920-х роках, в гіперболічному тоні описав палац руського князя як величезну споруду, престол якого прикрашений дорогоцінним камінням. Одночасно у тому палаці разом із князем перебувало 400 вірних йому людей, найвірогідніше, дружинників.

Контакти з візантійською культурою обумовили виникнення монументальної кам'яної архітектури. Довгий час вважалося, що першою кам'яною спорудою була Десятинна церква (989—996 рр.). Проте аналіз даних про палаці княгині Ольги, а також відкриття монументальної будівлі в центрі найдавнішого київського дитинця, що старша за Десятинну церкву, принаймні, на 50 років, суттєво коригує цю думку.

Перші кам'яні будівлі на Русі з'явилися під орудою візантійських майстрів. Так, Десятинна церква належала до хрестово-купольних візантійського типу храмів. Після завершення будівництва церкву прикрашали іконами, дорогоцінним посудом, хрестами, які Володимир вивіз

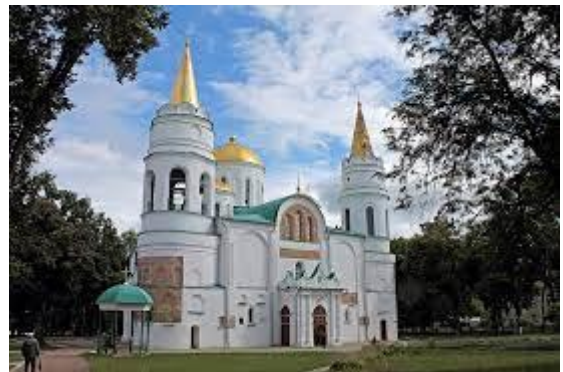
із Херсонеса і успадкував як посаг за принцесою Анною. Підлога була викладена майоліковими плитами та мозаїкою, стіни розписані фресками і прикрашені мозаїчними панно. В оздобу Десятинної церкви покладено багато мармуру, що дало підстави сучасникам називати її «Мраморяною». Перший кам'яний храм

Київської Русі став останнім оплотом героїчних захисників Києва від ординців у грудневі дні 1240 р. Літописець повідомив, що через велику кількість киян, які зібралися на хорах, обвалилося склепіння, поховавши усіх, хто шукав порятунку від татаро-монголів.

Новий етап розвитку монументальної архітектури на Русі репрезентують будівлі «міста Ярослава» у Києві. На цю добу давньоруське зодчество набуває чітких національних рис. Це засвідчує такий шедевр архітектури, як Софіївський собор (1037 р.). В архітектурно-художньому ансамблі

Софії особливу роль відігравало внутрішнє опорядження. Розмаїття мозаїк, фресок, стовпи, арки, відкоси віконних проїм — все це вражало пишнотою. За прикладом Софії Київської зводились однойменні собори (1045—1050 рр.) у Полоцьку і Новгороді. У Чернігові за велінням брата Ярослава Мудрого Мстислава було споруджено Спаський собор, який мав схожість з Десятинною церквою.

У другій половині XI ст. культове будівництво набуває поширення в багатьох давньоруських містах. У цей час засновуються монастирі й саме в них зводяться нові кам'яні храми. У Києві — це собори Дмитрівського, Михайлівського, Видубицького, Печерського, Кловського монастирів. Першим взірцем монастирського храму був Успенський храм Печерського монастиря (1078), будували його грецькі майстри. Володимир Мономах побудував схожий храм у Ростові. У Києві близький до Успенського був Михайлівський Золотоверхий храм (1108р.).

Ювелірна справа

У X ст., з прийняттям християнства Київську Русь було втягнуто в могутній життєвий потік західноєвропейського та візантійського світу, в сферу християнської культури. З'явився новий тип виробів та прикрас – багаті, часто обшиті перлами, виготовленні з коштовних металів. Техніками, якими володіли в цей період, були кування, карбування, ритування, чеканка, зернь, лиття за восковою моделлю та в кам'яні форми, емалювання, чернення та ін. У другій половині X ст. ювелірне мистецтво збагатилося впровадженням техніки перегородчастої емалі, замість виїмчастої. Цією технікою оздоблено найвитонченіші предмети: діадеми, намиста, сережки, колти, хрести, гривни, різноманітні ланцюжки, образки і оправы книжок. У XII ст. у ювелірному мистецтві України домінує оздоблення срібних речей черню, з XIII ст., зокрема техніка контурної черні.

У X–XIII ст. одними з найпоширеніших на Русі жіночих прикрас, які радували представниць усіх станів давньоруського суспільства, були скроневі кільця – колти. Археологи вважають їх етнічно-визначальною ознакою. Наприклад, новгородські словенки

носили ромбощиткові скроневі кільця; жінки Полоцької землі — браслетоподібні; предки сучасних москвичок — в'ятичі — семилопатові тощо. Найпоширенішими були дротяні скроневі кільця, але трапляються й намистинні, і щиткові, і променеві. Способи кріплення кілець до головного убору або волосся були різноманітними. Кільця могли підвішуватися на стрічках, ремінцях або кісці, могли приколюватися до стрічки, утворюючи ланцюжок. Іноді просмикувалися в мочку вуха, як сережки. Скроневі кільця були виключно жіночими прикрасами, чого не можна сказати про сережки, які носили й чоловіки, особливо так звані тринамистинні (але тільки в одному вусі).

Спільними прикрасами для чоловіків і жінок також були браслети, персні та шийні прикраси. Браслети носили переважно скляні, та були й бронзові (в формі змії), пластинчасті й пустотілі.

Персні надягали на праву або на ліву

руку, а часом на обидві, водночас від одного — двох до чотирьох —

п'яти, іноді — до десяти на обох руках.

Сільські майстри виготовляли переважно мідні, рідше срібні персні з простим геометричним орнаментом. Найпростіші персні з гладкого дроту часом ускладнювались у профілі, прикрашалися щитками, вставками з каменів та кольорового скла. В Києві в IX–XI ст. користувалися більше рубчастими перснями, а в XII–XIII ст. чоловіки надавали перевагу персням-печаткам, а жінки – каблучкам. Популярність перснів серед чоловіків і жінок пояснюється також весільною обрядовістю.

Не менш популярними в жінок і чоловіків були шийні прикраси. Жінки надавали перевагу насамперед скляним, металевим намистам та різним за формою (круглим, овальним, хрестоподібним) підвіскам. Вони налічували сотні різновидів, кожний — зі своїм неповторним орнаментом, формою, та забарвленням. Виділяються чотири типи скляних намист, які носили давньоруські городянки: з синього, чорного, світло-зеленого скла зі складними

«очками»; з багатошарових скляних паличок, які розрізали і проколювалися. Ібн- Фад-лан, описуючи свою подорож на Русь в X ст., зазначив, що дружини русів особливо люблять зелене намисто. Він стверджував, що чоловіки розорялися, сплачуючи по 15–20 монет сріблом за кожну зелену намистину.

Та з часу введення на Русі християнства, крім прикрас, поступово почав поширюватися звичай носити невеликі хрести-натільники на ланцюжкові чи шнуркові. Такі хрести носили й чоловіки.

Ще однією спільною прикрасою була шийна гривна — обруч із коштовного металу. Відмінність полягала лише в тому, що така гривна для жінки була прикрасою, а для чоловіка — військовим атрибутом.

Отже, за часів Київської Русі ювелірне мистецтво процвітало: з'являлися нові форми декоративно-прикладного мистецтва та технічні прийоми. Ювелірні прикраси були в широкому вжитку як у чоловіків, так і у жінок. Чоловіки й жінки носили сережки, шийні прикраси, браслети, персні, шийні гривни. Суто жіночою прикрасою були скроневі кільця, намисто та діадеми, суто чоловічих прикрас не було.

Джерела для підготовки

1. Історія та культура України: навчальний посібник / уклад. Дедурін Г. Г., Іванов С. Ю., Чорний І. В. Харків: ХНУВС, 2017. 108 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1854/istoriya_ta_kul_tura_ukrayini_navch_posi.pdf?sequence=2&isAllowed=y С. 7–24.
2. Київська Русь / Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / [М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.]; за ред. М. М. Заковича. 4-те вид., випр. і допов. Київ: Знання, 2009. 589 с. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/zmist.htm
3. Культура Київської Русі / Пальм Н. Д. Історія української культури : навчальний посібник / Н. Д. Пальм, Т. Є. Гетало. Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. 296 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4024/1/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf> С. 49–65.
4. Архітектура і живопис в Київській Русі : навчальне відео. <https://www.youtube.com/watch?v=xp7NVqHRftM>
5. Софія Київська: мозаїки та фрески : 3D ВІДЕОЛЕКЦІЯ https://www.youtube.com/watch?v=42PvNZ7j_OI

ТЕМА 4.

Українська культура на зламі епох (друга половина XVII – XVIII ст.)

Зміст теми. Києво-Могилянська академія як центр освіти і науки в Україні. Петро Могила біля джерел вищої освіти в Україні. Боротьба за легалізацію православної церкви в Україні. Лаврська школа. Заснування Києво-Могилянського колегіуму. Могилянська доба в Україні. Викладачі та вихованці академії. Діяльність Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Феофана Прокоповича. Зміст та структура навчального процесу в Києво-Могилянській академії. Ліквідація академії.

Українське козацтво як явище культури. Православ'я і козацтво. Феномен бароко в українській культурі. Європейське бароко. Храмове будівництво як втілення українського бароко. Архітектурний стиль Й.Г. Шедела. С. Ковнір як виразник національної своєрідності в архітектурі. Внесок у розвиток української культури гетьмана І. Мазепи. Література бароко.

Григорій Сковорода. Життєвий шлях. Літературні твори. Пісні. Життя як філософія.

І. П. Котляревський. «Енеїда» як перший великий твір нової української літератури. «Наталка Полтавка». «Москаль-чарівник». В.В. Капніст. «Ода на рабство».

Розвиток музичного мистецтва. М. С. Березовський. Д.С. Бортнянський. А. Л. Ведель.

Ключові поняття теми

Ки́єво-Могиля́нський колегіу́м – навчальний заклад, який існував у Києві з 1632 по 1817 рр. Першопочатково заснований митрополитом Петром Могилою як Києво-Братська колегія, в другій половині XVII ст. отримала статус академії. За часи існування була одним з найбільших та найвидатніших навчальних осередків у Східній Європі.

Козак (від давньотюрк. кьоз – ходити, мандрувати) (у XVI–XX ст.) – вільна людина по волі Божій, що має право на захист своїх прав і свобод, в т.ч. зі зброєю в руках, отже людина вільної праці і вільний воїн. Одна з історичних самоназв українців, особливо українців-степовиків.

Коза́цтво – збірна назва особисто вільної воєнно-промислової людності, що сформувалася у східноєвропейських степах.

Баро́ко (від порт. barroco – «перлина неправильної форми») – стиль у європейському мистецтві (живописі, скульптурі, музиці, літературі) та архітектурі початку XVI – кінця XVIII століття; характеризується пишністю, парадністю, яскравістю, контрастністю, екстравагантністю.

Украї́нське баро́ко або **Коза́цьке баро́ко** – мистецький стиль, що був поширений на українських землях Війська Запорозького у XVII–XVIII століттях. Виник унаслідок поєднання місцевих архітектурних традицій та європейського бароко.

***Меценатство** – фінансова підтримка закладів культури і освіти, заснування нових театрів, галерей мистецтва, нових навчальних закладів, підтримка мистецької діяльності акторів, поетів, художників тощо. Назва походить від прізвища римлянина Мецената (Мекенат), який був покровителем мистецтв за імператора Августа і другом Горація та інших поетів.*

***Геральдика** (від лат. heraldus – «оповісник») – гербознавство, спеціальна дисципліна, що вивчає герби, кольорові емблеми, які належать особам, родам чи спільнотам; досліджує історію виникнення та розвиток гербової традиції, закони складання гербів та їх використання.*

Тема практичного заняття (семінару): Розквіт української культури при гетьмані Івані Мазепі.

Питання:

1. Соціально-історична ситуація в Україні під час гетьманства Івана Мазепи.
2. Коротка біографія Івана Мазепи.
3. І. Мазепа як меценат.
4. Бібліотека І. Мазепи.
5. Розвиток архітектури при І. Мазепі.
6. Розвиток живопису при І. Мазепі.
7. Герб І. Мазепи та розвиток української геральдики в цілому.
8. Підсумки культурного розвитку України за гетьмана І. Мазепи.
9. І. Мазепа як представник України в світі: історія і сучасність. І. Мазепа в літературних і художніх творах.

Література для підготовки

1. Бондаренко О. Іван Мазепа: великий українець / Рідна країна: світоглядний портал. 20.03.2019. URL: <https://ridna.ua/2019/03/ivan-mazepa-velykyj-ukrajinets-2/>
2. Козацька Геральдика. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0

3. Костенко І. Гетьман Іван Мазепа – будівничий незалежності України і ворог імперії. 01 серпня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/hetman-ivan-mazepa-voroh-imperiyi/31387388.html07:40>
4. Мазепа Іван Степанович – гетьман України, видатний державно-політичний і культурний діяч : погляд крізь століття: бібліографічний покажчик / [упоряд. Л. В. Орел, Н. С. Плужнікова]; Департамент культури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації); Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих. Київ, 2019. 61 с. URL: <https://lukl.kyiv.ua/wp-content/uploads/2015/11/mazepa.pdf>
5. Марко Д. Феномен мазепінського барокко. Природничі та гуманітарні науки: актуальні питання : матеріали X Всеукраїнської студентської науково - технічної конференції. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21753/2/X_VSNTK_2017v2_Marko_D-The_phenomenon_of_mazepa_212-213.pdf
6. Станіславський В. В. Мазепа Іван Степанович. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Mazepa_I_S
7. Іван Мазепа: християнин, герой-коханець, лобіст екстракласу | Культові українці: позначені гривнею / Суспільне Культура. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DNxi8q0WHyE>

ТЕМА 5.

Українська культура XIX ст.

Зміст теми. XIX століття – доба національно-культурного відродження України.

Розвиток освіти як чинник українського національного відродження. Заснування університетів.

Романтизм як фактор піднесення національно-культурної свідомості українців. М. Гоголь та його вплив на українську літературу. Творчість письменників Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, П. Куліша.

Український театр. М. Щепкін як основоположник сценічного реалізму. Оперний театр в Одесі. Діячі професійного українського театру: Іван Карпенко-Карий, М. Кропивницький, М. Старицький, М. Садовський, М. Заньковецька.

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства та його значення для формування національної самосвідомості українського народу.

Доля та творчість Т. Шевченка. «Кобзар» як світове явище.

Розвиток літератури. М. Вілінська (Марко Вовчок) як перша українська письменниця новітнього періоду. Творчість Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного.

Модерний період в українській культурі. Розвиток науки і освіти. Меценатство: Г. Галаган, Є. Чикаленко, Є. Скоропадська.

Діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка. М. Грушевський як видатний український історик. Модерністські тенденції в творчості М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка.

Українське музичне мистецтво. М. Лисенко, С. Крушельницька.

Галичина як центр українського національно-культурного руху.

Ключові поняття теми

Класицизм (від лат. *classicus* – зразковий, взірцевий) – напрям у європейській літературі і мистецтві XVII – початку XIX ст., суть якого полягала у наслідуванні мистецтва та літератури Стародавніх Греції і Риму.

Романтизм – ідейний і художній напрям в європейській і американській культурі кінця XVIII століття–першої половини XIX століття, характеризується утвердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, зображенням сильних (найчастіше бунтарських) пристрастей і характерів, зверненням до одухотвореної і цілющої природи.

Реалізм (від лат. *realis* – «суттєвий», «дійсний») – стиль і напрям у мистецтві, представники якого ставили метою правдиве відтворення дійсності в її типових рисах.

Модерн (фр. *moderne* – новітній, сучасний) – напрям у мистецтві і літературі кінця XIX – початку XX ст., для якого характерні манірність, стилізаторство й символіка.

***Кирило-Мефодіївське товариство** – перша українська таємна організація, що виникла в Києві наприкінці 1845 року; була одним з проявів піднесення національного руху на українських землях та активізації загальнослов'янського руху під впливом визвольних ідей періоду назрівання загальноєвропейської революційної кризи.*

Тема практичного заняття (семінару): Українська мова як явище культури

Питання практичного заняття (семінару):

1. Значення мови в формуванні та розвитку культури на індивідуальному та суспільному рівнях.
2. Що ми знаємо про походження української мови?
3. Значення романтизму в становленні української мови.
4. Значення творчості І. П. Котляревського для становлення української літературної мови.
5. Значення творчості Тараса Шевченка для поставання української мови як надбання світової культури.

Творче питання:

6. Чи важливо, на Вашу думку, українцям говорити українською? Що, на Вашу думку, необхідно зробити для всілякого розвитку української мови в сучасності?

Література для підготовки

1. Капітан Н. О. Мова як засіб формування культури особистості: функціональний аспект. Збірник наукових праць. 2016. Вип. LXXIV. Том 2. С. 41–45. (Завантажується в PDF).
2. Куліковський В. Функціональна роль мови у формуванні особистості. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки (Житомирський державний технологічний університет, 17.05.2017). URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/280.pdf>
3. Що ми знаємо про походження української мови? / 10 запитань Остапові Українцю. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LdpyD-c5vhA>
4. Півторак Г. Українська мова: погляд крізь віки. Голос України. 11.04.2018. URL: <http://www.golos.com.ua/article/301757>

5. Ісаєвич Я. Д. Мовний код культури / Історія української культури. У п'яти томах. Том 2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). Київ: Наукова думка, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult211.htm>
6. Чижевський Д. Романтизм / Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк, 1956. С. 376-410. URL: <http://litopys.org.ua/chyzh/chy15.htm>
7. Огієнко І. Доба відродження. Котляревський / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нариса та приміт. М. С. Тимошик. К.: Наша культура і наука, 2001. 440 с. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu11.htm>
8. Райська Л.Г., Янко Н.О. І.П. Котляревський і Т.Г. Шевченко в історії української літературної мови. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/374/1/Rajska%2C%20Yanko_I.P.%20Kotlyarevsky%20and%20T.G.%20Shevchenko%20in%20the%20history%20of%20Ukrainian%20literary%20language.pdf
9. Малкович І. Тарас Шевченко і українська мова. Чому нам потрібно полюбити іншого Кобзаря? Радіо Свобода. 09.03.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28360444.html>

ТЕМА 6.

Українська культура XX ст. довоєнного періоду

Зміст теми. Українська культура початку XX ст. Створення Української Академії наук. Наукова творчість В. Вернадського. Відкриття Національної бібліотеки України.

Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Відкриття університету в Катеринославі.

Заснування Української Академії мистецтв. Діяльність «Молодого театру» в Києві. Режисер Лесь Курбас.

Національно-культурне піднесення 20-х років. Українізація як культурне явище.

Державна програма підготовки національних педагогічних кадрів. Спілки селянських та робітничих письменників «Плуг» і «Гарт». ВАПЛІТЕ та Микола Хвильовий. Творчість О. Довженка.

Український неоромантизм. Український авангардизм.

Представники «розстріляного відродження» та їх роль у формуванні національної свідомості українців. Соціалістичний реалізм і наступ на українську культуру.

Ключові поняття теми

Українська академія наук створена у 1918 р. на основі Наукового товариства імені Шевченка у Львові та Українського наукового товариства в Києві, очолювана академіком В. І. Вернадським.

Українська академія мистецтв створена у 1917 року рішенням Центральної Ради; першим ректором був обраний художник Федір Кричевський.

Молодій театр – театральна труппа, очолювана Лесем Курбасом, яка діяла у Києві в 1917–1919 роках; театр зайнявся пошуком нових форм втілення сучасної української та світової класичної драматургії.

Український авангáрд – течія в українському модерному мистецтві 1910–1930 років, сформована в процесі синтезу європейського модернізму з традиціями народного мистецтва. Представлена головним чином творами кубістів, футуристів, фовістів.

Українізація – розширення суспільних функцій української мови, впровадження її до офіційного вжитку в державній, політичній, громадській і культурно-освітніх установах та організаціях у 20-х роках на території УСРР та в місцях компактного проживання українців в інших республіках СРСР.

ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури) – літературне об'єднання, засноване в Харкові, яке проіснувало з 1926 до 1928 року та посіло значне місце в рамках українського літературного процесу в Радянській Україні. Її вважають центром Українського відродження 20-х років.

***Розстріляне відродження** – духовно-культурне та літературно-мистецьке покоління 20-х і 30-х рр. ХХ ст. в Українській СРР, яке дало високохудожні твори у галузі літератури, філософії, живопису, музики, театру, кіно та яке було знищене радянським режимом.*

Тема практичного заняття (семінару): Розвиток вищої освіти та мистецтва на українських землях довоєнного періоду ХХ століття

Питання:

1. Створення Української академії наук.
2. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету.
3. Відкриття університету в Катеринославі.
4. Заснування Української Академії мистецтв.
5. Діяльність «Молодого театру» в Києві.
6. Режисер Лесь Курбас.
7. Творчість Олександра Довженка.

Джерела для підготовки

1. Українська культура і духовне життя у ХХ столітті / Пальм Н. Д. Історія української культури : навчальний посібник / Н. Д. Пальм, Т. Є. Гетало. Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. 296 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4024/1/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
2. Культура як умова відродження нації в українській естетичній традиції кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.]; за ред. М. М. Заковича. 4-те вид., випр. і допов. Київ: Знання, 2009. 589 с. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/zmist.htm
3. Культурні процеси 1920-1930-х рр / Щур Ю.І. Історія української культури : традиції та модерн : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра всіх спеціальностей. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. 135 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/525962/mod_resource/content/2/%d0%86%d

1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%8f%20%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0
 %d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%be%d1%97%20%d0%ba%d1%83%d0
 %bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8%20(%d0%a9%d1%83%d1%80%20%d0
 %ae.%d0%86.).pdf

4. Розстріляне Відродження. Як таке могло статись? Хвильовий, Бойчук, Курбас : відеоролік. URL: https://www.youtube.com/watch?v=8_j40KYG2vg
5. Лесь Курбас. Біографія. Цікаві Факти : відеоролік. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eOT7Lrcmh1E>
6. Олександр Довженко. Українська література в іменах : відеоролік. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=XrLwo7Rv4J8>

ТЕМА 7

Українська культура 2-ї половини XX ст. та початку XXI ст

Зміст теми. Воєнна тематика в літературі (М. Бажан, О. Гончар, А. Малишко, М. Стельмах, О. Корнійчук), музиці (К. Данькевич, Г. Верьовка, Ю. Мейтус, А. Штогаренко), кінематографії (О. Довженко, Т. Левчук), образотворчому мистецтві (М. Глущенко, Т. Хитров, О. Шовкуненко).

Культурне життя в повоєнний період. Розвиток науки: Є. Патон, М. Боголюбов, М. Амосов. Світове визнання українського кінематографа: фільм С. Параджанова «Тіні забутих предків», кінострічки Ю. Ілленко., Л.Бикова. Музичне мистецтво: творчість К. Данькевича, Г. Майбороди, Б. Лятошинського.

Хрущовська «відлига». Пробудження національно-духовного життя в Україні. Відновлення зв'язків із західною культурою. Творчість М. Стельмаха. Розправа з шістдесятництвом (І. Драч, Ліна Костенко, В. Симоненко, І. Дзюба, В. Стус та ін.). Новітня русифікація 60 – 80-х рр. Освіта, література, театр, кінематограф.

Соціалістичний реалізм як метод і художній напрям.

Формування нової соціокультурної дійсності в кінці XX ст. Національна культура в умовах зростання національно-культурної ідентичності.

Культура України в період незалежності: проблеми і перспективи розвитку.

Ключові поняття теми

Українська культура повоєнного часу – період, що охоплює близько 15 років, із середини 1940-х до кінця 1950-х років. Його можна поділити на два історичних відрізки, що істотно різняться. Перший характеризується напруженням сил народу у відбудові зруйнованого окупантами народного господарства і впровадженні політики морально-політичних репресій, другий – лібералізацією суспільного життя після смерті Й. Сталіна в березні 1953 р.

Шістдесятники – назва покоління радянської та української національної інтелігенції з яскраво вираженою громадянською позицією, що увійшло у культуру (мистецтво, літературу тощо) та політику в СРСР в другій половині 1950-х та найповніше творчо виявило себе на початку та в середині 1960-х років. Шістдесятники являли собою внутрішню моральну опозицію до радянського тоталітарного державного режиму, серед них були політичні в'язні та «в'язні совісті», дисиденти.

Русифікація або зросійщення (також іноді росіянізація, змосковщення, помосковщення) – змушення переходу на російську мову, засвоювання російських звичаїв і культури

Соціалістичний реалізм – термін, що закріпився у радянському мистецтвознавстві для позначення художнього методу та стилю, що панував

у СРСР з 1930-х років і до кінця 1980-х, а також у країнах, які підпали під вплив СРСР після Другої світової війни; характерні риси соцреалізму полягали в демонстрації здобутків соціалістичного типу життя, пропагуванні переваги колективного над особистим.

Національна ідентичність – це персональна ідентичність або відчуття належності до певної держави чи нації. Це сенс нації як цілого, представленої самобутніми традиціями, культурою та мовою. Національна ідентичність може означати суб'єктивне відчуття, яке людина поділяє з групою людей про націю, незалежно від законного статусу громадянства.

Культурна ідентичність – відчуття приналежності людини до тієї чи іншої культури.

Підсумкове практичне заняття (залік)

Питання заліку

1. Поняття культури.
2. Культурологія як наука про культуру.
3. Культура і людина. Культура і суспільство. Культура і природа.
4. Культура і цивілізація.
5. К. Ясперс: поняття «Осьовий час».
6. Концепція культури Г.В.Ф. Гегеля.
7. Концепція культури О. Шпенглера.
8. Концепція А. Тойнбі.
9. Функціональна концепція культури Б.К. Малиновського.
10. Соціологічна системна концепція П. Сорокіна.
11. Символічна концепція Г. С. Сковороди.
12. Етноцентричний підхід до культури М. І. Костомарова.
13. Лінгвоцентричний напрямок в культурі.
14. Періодизація української культури.
15. Особливості археологічних культур на території сучасної України.
16. Трипільська культура.
17. Скіфська культура.
18. Культура античних міст-полісів Північного Причорномор'я.
19. Черняхівська культура.
20. Міфологія східнослов'янських племен.
21. Пантеон стародавніх українських богів.
22. Вплив християнства на соціокультурний розвиток Київської Русі.
23. Види літератури та писемні пам'ятки княжої доби.
24. Архітектура Київської Русі.
25. Історико-культурне значення утворення Галицько-Волинської держави.
26. Культурна ситуація в польсько-литовську добу на українських землях.

27. Життєвий шлях та творчість Юрія Дрогобича, Павла Русина, Станіслава Оріховського.
28. Острозька школа – перший навчальний центр європейського типу на українських землях.
29. Братські школи. Особливості організації. Львівське братство. Київське братство.
30. Іван Федоров як перший книгодрукар на українських землях. Перші українські книги.
31. Києво-Могилянська академія як центр освіти і науки в Україні.
32. Українське козацтво як явище культури.
33. Феномен бароко в українській культурі.
34. Внесок у розвиток української культури гетьмана І. Мазепи.
35. І. П. Котляревський та його творчість
36. ХІХ століття – доба національно-культурного відродження України.
37. Розвиток освіти в ХІХ ст. як чинник українського національного відродження. Заснування університетів.
38. Романтизм як фактор піднесення національно-культурної свідомості українців.
39. Український театр ХІХ ст.
40. Доля та творчість Т.Шевченка. «Кобзар» як світове явище.
41. Модерний період в українській культурі. Розвиток науки і освіти. Меценатство.
42. М. І. Грушевський як видатний український історик.
43. Модерністські тенденції в творчості М. Коцюбинського, Лесі Українки, І.Франка.
44. Українська культура початку ХХ ст.
45. Заснування Української Академії мистецтв. Режисер Лесь Курбас.
46. Національно-культурне піднесення 20-х років. Українізація як культурне явище.
47. ВАПЛІТЕ та Микола Хвильовий.
48. Творчість О. Довженка.
49. Український авангардизм.
50. Представники «розстріляного відродження» та їх роль у формуванні національної свідомості українців.
51. Соціалістичний реалізм і наступ на українську культуру.
52. Розвиток науки в повоєнний період.
53. Український кінематограф повоєнного періоду.
54. Рух шестидесятників в українській культурі.
55. Культура України в період незалежності: проблеми і перспективи розвитку.

Критерії оцінювання

Здобувачі вищої освіти опановують зміст навчальної дисципліни у наступних видах навчальної роботи: опрацювання презентацій, лекційних матеріалів та літератури; підготовка до семінарських занять; виконання самостійних робіт, підготовка доповідей, рефератів, презентацій, есе.

Поточне оцінювання здійснюється у вигляді демонстрації результатів навчання та оцінювання:

- усної відповіді та письмової підготовки на питання семінарського заняття;
- участі в дискусіях на семінарських заняттях;
- усної відповіді та письмової підготовки до питань самостійної роботи;
- виступ з доповіддю;
- виступ з презентацією.

Підсумковий контроль проводиться для оцінювання якості засвоєння навчального матеріалу дисципліни з урахуванням результатів поточного контролю.

Шкала оцінювання результатів навчання за навчальною дисципліною

№	Критерії оцінювання	Рівень компетентності	Шкала оцінювання ECTS	Оцінка за п'ятибальною шкалою	Оцінка за розширеною шкалою
1	Здобувач виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, переконливо аргументує відповіді.	Високий	A	5	Відмінно
2	Здобувач вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує справи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких незначна.	Добрий	B	4,5	Добре
3	Здобувач вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача; в цілому самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти помилки, серед яких є суттєві, добирати аргументи для підтвердження думок.	Достатній	C	4	
4	Здобувач відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень; з допомогою	Середній	D	3,5	Задовільно

	викладача може аналізувати навчальний матеріал, виправляти помилки, серед яких є значна кількість суттєвих.				
5	Здобувач володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні.		E	3	
6	Здобувач володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.	Низький	FX	2	Не задовільно

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		Для заліку	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

Рекомендована література

Основна

1. Історія та культура України: навчальний посібник / уклад. Дедурін Г. Г., Іванов С. Ю., Чорний І. В. Харків: ХНУВС, 2017. 108 с. URL: [http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1854/istoriya ta kul tura ukrayi ni navch posi.pdf?sequence=2&isAllowed=y](http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1854/istoriya%20ta%20kul%20tura%20ukrayi%20ni%20navch%20posi.pdf?sequence=2&isAllowed=y)
2. Історія української культури: Курс лекцій / під загальною редакцією доктора історичних наук С.О.Костишевої. К.: ІВЦ „Видавництво „Політехніка”, 2010. 334 с. <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/21023/1/Pidruchnyk%28Final12%29-3.pdf>
3. Історія української культури: підручник / В.А. Качкан, О.Б. Величко, Н.М. Божко та ін. 4-е видання. Київ: Медицина, 2021. 368 с. URL: <http://filedigger.mobi/?r=951&q=%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97+%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8+%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA+%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%BA%D0%B0%D0%BD.zip&type=doc&size=4&date=3&hm=1&hs=1&cl=1&q=1&pu=1&hfi=1&sk=229&th=1&comt=vk>
4. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / [М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін.]; за ред. М. М. Заковича. 4-те вид., випр. і допов. Київ: Знання, 2009. 589 с. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/cultural_science/zakovich_kulturologiya/zmist.htm
5. Пальм Н. Д. Історія української культури : навчальний посібник / Н. Д. Пальм, Т. Є. Гетало. Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. 296 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4024/1/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
6. Щур Ю.І. Історія української культури : традиції та модерн : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра всіх спеціальностей. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. 135 с. URL: [https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/525962/mod_resource/content/2/%d0%86%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%8f%20%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%be%d1%97%20%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8%20\(%d0%a9%d1%83%d1%80%20%d0%ae.%d0%86%\).pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/525962/mod_resource/content/2/%d0%86%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d1%96%d1%8f%20%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%be%d1%97%20%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8%20(%d0%a9%d1%83%d1%80%20%d0%ae.%d0%86%).pdf)
7. Сідлецька, Т. І. Історія української культури: навчальний посібник. Ч. І. Вінниця: ВНТУ, 2016. 119 с. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/15sidlecka_Istoriya_ukrayinskoyi_kulturi/zmist.html
8. Шабанова, Ю.О., Тарасова, Н.Ю., Дичковська, О.Я. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання. Дніпропетровськ, 2012. 141 с. URL: <https://filosof.nmu.org.ua/ua/Textbooks/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8.pdf>

Додаткова

1. Дацюк С. Куди прямує українська культура? *Українська правда*. 13 лютого 2018. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5a8296f03bcc6/>
2. Декоративне мистецтво України IX – XXI століть: стилеві трансформації, художні інтерпретації, загальноєвропейський контекст / гол. ред. Г. Скрипник. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, Київ, 2019. 652 с. URL: <http://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/monografiji/2019/dekor.pdf>
3. Історія українського народного вбрання. URL: <https://sites.google.com/site/roiamimosa2018/ukraienske-narodne-vbranna/istoria-ukraienskogo-narodnogo-vbranna>
4. Квіти душі на полотні. 120 років від дня народження Катерини Білокур. 2020. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/files/2020/20201214-1.pdf>
5. Національний одяг українців: історія, традиції, символіка. UKRRAIN. 27.04.2020. URL: https://ukrrain.com/nacionalnij_odyag_ukrainsiv_istoriya-tradicii-simvolika.html
6. Українська архітектура: 10 будівель, які має побачити кожен. 01.07.2021. URL: <https://rubryka.com/article/architecture-of-ukraine/>
7. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. Пам'ятки історичної думки України. Київ, 1993. URL: <http://litopys.org.ua/cultur/cult.htm>
8. Ярошенко Т.М. Феномен української культури. Джерельна база та методологічні засади її вивчення / Історія української культури / за ред. В.П. Мельника, М.В. Кашуби, А.В. Яртіся. Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2012. С.11-45. URL: <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/%D0%A4%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8.pdf>
9. Букач, Валерій Михайлович, Бакланова, Наталія Михайлівна. Історія української культури. Словник-довідник : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2021. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10813/3/Bukach%20Valery%20Mykhailovych%202021.doc.pdf>
10. Українська культура в іменах. Довідник / О. О. Петутіна, Н. В. Вандишева-Ребро, О. В. Голозубов [та ін.]; за ред. О. О. Петутіної. Харків: НТУ «ХПІ», 2017. 303 с. URL: <http://web.kpi.kharkov.ua/ethics/wp-content/uploads/sites/131/2014/11/Posobye-Ukraynskaya-kultura-v-ymenah-1.pdf>
11. Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kalakura_Yaroslav/Ukrainska_kultura_tsyvilizatsiyni_vymir.pdf
12. Береговий, С. І. Українська культура у європейському та світовому вимірі : навч.-метод. посіб. 2-е вид., доп. з ілюстраціями. К. : НУХТ, 2014. 176 с. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/28987/1/Ukrainian%20culture%20in%20European%20and%20global%20dimension.pdf>
13. Сенюра І. Зародження українського театру. *Жива вода*. №3-4 (206-207) квітень-травень 2012. URL: <http://sde.org.ua/zmi/zvoda/item/2111-zarodjennya-ukrajinskogo-teatru.html?tmpl=component&print=1>
14. Український театр: шлях до себе. Здобутки. Виклики. Проблеми / кол. авторів: С. Васильєв, І. Чужинова, Н. Соколенко, О. Салата, О. Тукалевська, В. Жила. Київ, 2018.

- 145 с. URL: https://nstdu.com.ua/wp-content/uploads/2019/02/Doslidjennya_UKR_PDF_Final.pdf
15. Скуратівський В. Л. Культурологія. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=51500

Інформаційні ресурси

1. Культура України : електронна бібліотека. URL: <https://elib.nlu.org.ua/catalogue.html>
2. Культурологія. Словник термінів. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-2843.html>
3. Історія українського мистецтва. URL: http://arshistorian.blogspot.com/p/blog-page_95.html
4. Герчанівська П. Е. Культурологія: термінологічний словник. Київ: Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв. 2015. 439 с. URL: https://nakkim.edu.ua/images/vidannya/Monografii/Gerchanivska_Slovnyk_compressed.pdf
5. Термінологічний словник з культурології / Авт.-укладач: Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. Київ: МАУП, 2004. 144 с. URL: https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/gumanitarni-prirodnichi-disciplini/terminologichniy_slovník_z_kulturologii.html
6. Культурологічний словник 2020. <https://subject.com.ua/culture/dict/index.html>
7. Рославець Л.М. Термінологічний словник з дисципліни Культурологія. Чернігів, ЧПЕК КНУТД, 2015. URL: <http://chpek.com.ua/wp-content/uploads/2018/04/%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
8. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotsur_Viktor/Entsyklopedychnyi_slovník_symvoliv_kultury_Ukrainy.pdf?

Навчальне видання

Тетяна Олександрівна Крижановська

Ксенія Дмитрівна Мараховська

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів
освітнього рівня «молодший бакалавр» для всіх спеціальностей

Електронне видання

Міжнародний гуманітарний університет

Розміщено: репозитарій бібліотеки Національного університету

«Одеська юридична академія». 2022 р.

URL: